

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«Харківський політехнічний інститут»

ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

Навчально-методичний посібник
для студентів технічних спеціальностей заочної форми навчання

За редакцією професора С. І. Архієреєва,
доцента Н. Б. Решетняк

Затверджено редакційно-
видавничою радою НТУ «ХПІ»
протокол № 3 від 28.12.2009 р.

Харків НТУ «ХПІ» 2010

УДК 330.1(75)

ББК 65.01

A87

Рецензенти: В. П. Решетило, д-р екон. наук, проф., Харківська національна академія міського господарства;
В. І. Литвинов, канд. екон. наук, доц., Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

Автори: С. І. Архієреєв, Н. Б. Решетняк, В. М. Двінських та ін.; за ред. С. І. Архієреєва, Н. Б. Решетняк

Основи економічної теорії: навчально-методичний посібник для студентів технічних спеціальностей заочної форми навчання / за ред. проф. С. І. Архієреєва, доц. Н. Б. Решетняк – Х.: НТУ «ХПІ», 2010. – 76 с.

ISBN

Посібник складається з характеристики основних понять навчальної дисципліни «Основи економічної теорії», переліку рекомендованої до вивчення літератури, списку питань для підготовки до заліку. Наведено 30 варіантів індивідуальних контрольних робіт та вказівки до їх виконання.

Призначається для студентів технічних спеціальностей заочної форми навчання вищих навчальних закладів.

Лл.: 13. Табл.: 12. Бібліогр.: 24 назв.

ББК 65.01

ISBN

© Колектив авторів, 2010

ЗМІСТ

Передмова	5
Розділ I. Фундаментальні поняття.....	5
Предмет економічної теорії.....	5
Методи економічного аналізу	6
Економічні потреби.....	7
Виробничі ресурси і проблеми їх обмеження	8
Альтернативна вартість та економічний вибір.....	10
Спеціалізація і розподіл праці.....	11
Економічна система.....	12
Власність	13
Товарне виробництво	14
Ринок.....	14
Ринкова інфраструктура	15
Економічний кругообіг	16
Контрольні запитання і завдання.....	17
Розділ II. Мікроекономічні поняття	19
Фірма (підприємство) і організаційні форми підприємницької діяльності.....	19
Попит і закон попиту.....	20
Корисність та гранична корисність	22
Пропозиція і закон пропозиції	22
Ринкова рівновага.....	23
Витрати виробництва	25
Досконала конкуренція	26
Недосконала конкуренція	28
Ринки факторів виробництва і факторні доходи.....	29
Випадки ринкової неспроможності	30
Контрольні запитання і завдання.....	31
Розділ III. Макроекономічні поняття.....	33
Основні цілі макроекономіки	33
Валовий внутрішній продукт (ВВП)	34
Сукупний попит і сукупна пропозиція.....	35
Макроекономічна рівновага	36
Економічний цикл	37
Безробіття	38
Гроші.....	40
Інфляція	41
Кредитна система та грошово-кредитна політика	42
Державний бюджет	44

Податки	45
Економічне зростання	46
Контрольні запитання і завдання	46
Розділ IV. Поняття світової економіки.....	49
Світове господарство.....	49
Міжнародні економічні відносини.....	49
Економічна інтеграція	50
Митний тариф.....	51
Міжнародна валютно-фінансова система.....	53
Валютний курс	54
Платіжний і торговельний баланс	55
Контрольні запитання і завдання	56
Розділ V. Варіанти індивідуальних контрольних робіт і вказівки до їх виконання.....	59
Варіанти індивідуальних контрольних робіт	59
Вказівки до виконання контрольної роботи	69
ДОДАТОК А. Зразок титульного аркуша	71
ДОДАТОК Б. Приклади бібліографічного опису джерел інформації	72
ДОДАТОК В. Рекомендована література	73
ДОДАТОК Г. Питання до заліку.....	75

ПЕРЕДМОВА

Вивчення економічної теорії як методологічної основи ряду економічних дисциплін завжди було нагальною потребою. Тим більше це актуально для студентів заочної форми навчання, які мають практичні навички економічної життєдіяльності.

Форми пізнання закономірностей функціонування економіки різноманітні, проте найбільш суттєвою з них була і залишається самостійна робота. Запропонований навчальний посібник являє собою системне викладення змісту фундаментальних понять економічної теорії, а також мікро-, макроекономіки та світової економіки. Знайомство з ними є відправною точкою глибшого пізнання суті економічних процесів, що проходять на рівні фірми, а також на рівні національної економіки, у тому числі, економіки України.

Посібник складено відповідно до навчальної програми курсу «Основи економічної теорії», що і відображено у відповідних розділах. Запропонована форма дозволяє дати концентровані відповіді на основні питання, які виникають у студентів під час вивчення навчального матеріалу. По кожному розділу навчального посібника пропонуються контрольні запитання і завдання для перевірки засвоєння студентами основних понять курсу. Цей матеріал є основою для написання контрольних робіт з курсу.

Розділ I. ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПОНЯТТЯ

Предмет економічної теорії

Термін «економіка» складається з двох грецьких слів – «ойкос» – домашнє господарство, і «номос» – закон. Будь-яка наука, у тому числі і економіка, має свій особливий предмет дослідження.

Економічна теорія – це базова суспільна наука, що вивчає виробничі відносини, тобто відносини і зв'язки між людьми, що об'єктивно складаються у процесі виробництва, розподілу, обміну, споживання матеріальних благ

і послуг, духовних і соціальних цінностей з метою задоволення безмежно зростаючих потреб при обмежених ресурсах у межах певних економічних систем. Кожна з цих систем розвивається за своїми власними економічними законами, які вивчаються у взаємозв'язку з продуктивними силами суспільства, його соціальними відносинами і надбудовними явищами.

Економічні закони виражають внутрішню сутність процесів, їх необхідні зв'язки і залежності, носять тривалий і стійкий характер. Вони пізнаються людською свідомістю і формуються як категорії, закони і принципи науки, що одержала назву «економічна теорія». Наукове пізнання економічних процесів та їх закономірностей важливе для всіх класів, соціальних груп, націй і народів як необхідний елемент єдиної людської цивілізації, що базується на прогресуючому усупільненні та інтернаціоналізації продуктивних сил і глобалізації світових господарських зв'язків і відносин. Ядром останніх служать суперечливі економічні інтереси індивідів і їх соціальних утворень, народів і націй, держав та їх об'єднань.

Загальна економічна теорія є методологічною основою всього комплексу галузевих і функціональних економічних наук і дисциплін, вона є методом, інтелектуальним інструментом, засобом економічного мислення, що дозволяє здійснювати вибір оптимально ефективних управлінських і господарських рішень на різних рівнях.

Економічна теорія складається з чотирьох розділів. У першому, крім предмета і методу науки, вивчаються найбільш загальні категорії та поняття, наприклад, власність, товарне виробництво та обмін, товар і гроші, ринок і його інфраструктура. Другий розділ присвячений мікроекономіці, де досліджується весь комплекс поведінки окремих економічних суб'єктів, фірм і галузей. У третьому розділі вивчаються проблеми макроекономіки, що охоплює аналіз таких величин, як національний обсяг виробництва, рівень зайнятості, обсяг доходів і витрат, рівень цін, коливання і рівновага, державне регулювання в масштабі суспільства в цілому. Нарешті, четвертий розділ присвячується проблемам мегаекономіки, світового господарства, закономірностям і тенденціям його розвитку, процесам глобалізації і економічним аспектам глобальних проблем.

Методи економічного аналізу

Економічна теорія базується на використанні різноманітних методів та інструментів економічного аналізу. Перш за все, необхідно відмітити, що всі економічні явища досліджуються за інших рівних умов (*ceteris paribus*),

тобто в припущенні, що всі інші, за винятком досліджуваних, є незмінними і від них можна абстрагуватися. Необхідність використання подібного підходу викликана тим, що економічна теорія – нелабораторна наука, в якій можна було б зафіксувати змінні величини, і можливість використання в ній економічних експериментів надзвичайно мала.

В основному економічні експерименти обмежені мікрорівнем, подібно відомому досвіду організації і стимулювання праці автомобільним королем Америки Генрі Фордом. Економічний експеримент є відтворенням досліджуваного економічного явища в певних обставинах (умовах), для подальшого практичного використання і накопичення досвіду. Набагато більше в економічній теорії поширено використання загальнонаукових методів дослідження.

Так, загальновизнана роль індукції та дедукції в економічних дослідженнях як методів, безпосередньо пов'язаних з висуненням і перевіркою наукових гіпотез. Гіпотеза являє собою науково обґрунтоване припущення про причини і зв'язки економічних явищ. Гіпотези висуваються в результаті використання методу індукції – виведення закономірностей і фактів, висновках від окремого до загального.

Проте, поширення знань про окреме явище на всю сукупність явищ даного класу загрожує значною кількістю помилок, і тому гіпотези потребують перевірки, яка здійснюється з використанням методу дедукції – висновки робляться від загального до конкретного. Поширюючи гіпотезу на конкретні явища, можна перевірити відповідність фактів теорії і на цій підставі прийняти її або відхилити.

В процесі економічних досліджень виникає необхідність звернення до методів аналізу – розчленовування єдиного явища на складові частини та відокремленого дослідження цих частин, і синтезу – з'єднання отриманих знань про частини явища для отримання уявлення про явище в цілому.

Економічні потреби

Людська потреба є синонімом бажання, необхідності у чому-небудь. Економічна потреба – це потреба в певних матеріальних благах, послугах, виробничих факторах, які потрібні для повноцінної життєдіяльності як окремої людини, так і суспільства в цілому. Людина поєднує у собі істоту біологічну, обдаровану свідомістю, тобто здатністю мислити, і нарешті, соціальну істоту. Для формування та підтримки в стані життєдіяльності людини як біологічної істоти, потрібна їжа, одяг, житло, предмети домашнього

вжитку і т. д. Для розвитку розумових здібностей і соціальних рис людини необхідні духовні та соціальні цінності і їх матеріальні носії.

Всі ці групи потреб як окремої особистості, так і суспільства в цілому набувають суто економічного характеру в силу наступних обставин. По-перше, виробництво всіх матеріальних благ та послуг, а також матеріальних носіїв духовних і соціальних цінностей є метою і результатом функціонування економіки, її кінцевим продуктом. По-друге, задоволення названого комплексу потреб забезпечує відтворення і підтримання у стані життєдіяльності не тільки людини як розвиненої особистості, але й суспільства, що всебічно розвивається. По-третє, процес відтворення особистості людини включає в себе одночасно формування його робочої сили (у тому числі підприємницьких здібностей), що є одним з найважливіших і незамінних чинників виробництва.

Означені аспекти економічних потреб, в силу закону їх підвищення, постійно зростають, що по суті є необмеженим процесом по мірі розвитку економіки і це служить стимулом розвитку суспільного виробництва, його «вічним двигуном». Дія закону зростання потреб виявляється, з одного боку, у збільшенні питомої ваги в суспільстві осіб, найбільш повно і якісно задовольняють свої фізичні потреби, з іншого – у поступовому переході від повного задоволення нижчих (фізичних) потреб до найбільш широкого і якісного задоволення вищих (розумових, а потім і соціальних) потреб.

В умовах ринкових відносин економічні потреби жорстко обмежені грошовими доходами споживачів, їх платоспроможним попитом. Це не може не обмежувати дію означеного «вічного двигуна».

Особливої уваги заслуговує потреба в економічних, виробничих ресурсах, за допомогою яких виробляються блага, що задовольняють потреби людей.

Виробничі ресурси і проблеми їх обмеження

До виробничих ресурсів сучасна економічна наука відносить ресурси природи, трудові ресурси, капітал і підприємницькі здібності. Кожен вид з цих ресурсів обмежений, хоча і здатний до певної динаміки. Природні ресурси – це земля, придатна для використання, її надра, корисні копалини, вода, повітря, рослинний і тваринний світ. Певні види корисних копалин невідтворювані: енергоносії – нафта, газ, вугілля, різні руди, сама земля, придатна для ведення сільського господарства, і т. д. Інші ресурси не тільки відтворювані, але можуть і збільшуватися з різним ступенем еластичності.

Проте в кожен даний момент у порівнянні з безмежно зростаючими економічними потребами людей всі ці ресурси обмежені, порівняно рідкіс-

ні. Цей конфлікт спричиняє основну проблему економіки: як найбільш ефективно використовувати наявні виробничі ресурси з метою максимально можливого і найбільш повного задоволення безмежно зростаючих потреб суспільства? Відповідь на це питання дає вивчення господарської практики і всього комплексу економічних наук.

Наочне уявлення про рішення цієї проблеми ілюструє рисунок на прикладі двох альтернативних видів продуктів. Кожна точка на кривій виробничих можливостей представляє максимальний обсяг виробництва альтернативних видів продукції: верстатів і взуття. При цьому комбінація виробництва верстатів і взуття в точці U означатиме неповне використання ресурсів, навпаки, точка W знаходиться поза кривою AE і є недосяжною для даних обмежених ресурсів, вона може бути досягнута при збільшенні цих ресурсів, або є реальністю для іншої країни з великим економічним потенціалом. Крива AE , якщо дивитися на неї з початку координат, виглядає увігнутою. У такій формі кривою AE графічно відображається закон зростаючих альтернативних витрат і це означає, що кількість верстатів, від яких треба відмовитися, щоб виготовити чергову тисячу пар взуття, постійно зростає.

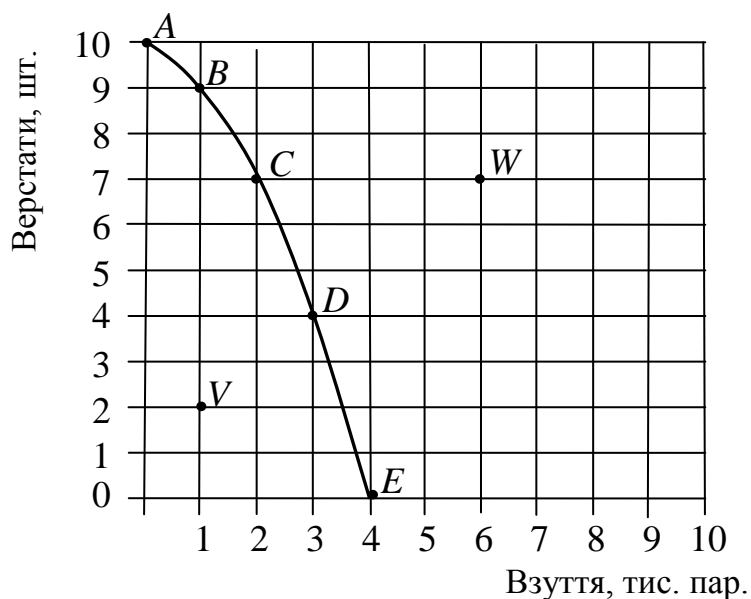

Рисунок 1 – Крива виробничих можливостей (трансформації)

Вибір точки на кривій AE служить основною детермінантою, визначальною умовою зростання економічного потенціалу (накопичення засобів виробництва – верстатів). Звідси проблема економічних пріоритетів, чому надати перевагу: поліпшенню споживання в даний час (зайва тисячі пар взуття) або скороченню споживання і збільшенню накопичення (додаткову

кількість верстатів) з метою підвищення економічного потенціалу суспільства, забезпечення більш високого добробуту його в майбутньому.

Альтернативна вартість та економічний вибір

Ресурси суспільства завжди, по-перше, обмежені, рідкісні щодо зростаючих потреб, по-друге, вони в тій чи іншій мірі спеціалізовані, тобто більшою чи меншою мірою пристосовані для виготовлення певних видів продукції. Тому при вирішенні головного питання економіки – що і скільки виробляти доводиться обирати між їх альтернативним використанням. Проілюструємо це таким графіком (див. рис. 1).

У нашому прикладі: більшу кількість партій взуття можна виготовити лише за рахунок зменшення виробництва верстатів, і навпаки. Кількість іншого продукту (наприклад, верстатів), від якого доводиться відмовитися або яким доводиться пожертвувати, щоб виготовити додаткову кількість іншого продукту (у нас – це взуття), називається альтернативними витратами, або альтернативною вартістю. Рухаючись від точки *A* до точки *B*, ми бачимо, що витрати однієї тисячі пар взуття дорівнюють втраті одного верстата і вартості ресурсів, що використовуються при його виготовленні. При просуванні ж від *B* до *C* ці втрати, тобто альтернативна вартість, вже подвоїлася, від *C* до *D* – вона потроїлася, і т. д.

Графічно це представлено у вигляді круто падаючої увігнутою кривий *AE*, яка наочно ілюструє закон зростаючих альтернативних витрат. Економічний зміст його полягає в наступному. При економічному виборі альтернативного використання наявних обмежених ресурсів спочатку ми відбираємо ті з них, які мають найбільшу продуктивність при виготовленні, скажімо, взуття. Але в міру того, як ми рухаємося від *B* до *C*, від *C* до *D*, і т. д., ці ресурси вичерпуються, стають все більш рідкісними. При цьому неминучим стає момент, коли для виготовлення взуття доводиться пристосовувати ресурси, продуктивність яких є найбільшою для виготовленні верстатів. Очевидно, що цих ресурсів, для виготовлення чергової партії взуття треба все більше і більше, тобто альтернативна вартість взуття зростає.

Необхідність збільшення кількості ресурсів, які вилучаються з виробництва одного продукту (верстатів) для отримання більшої кількості іншого продукту (взуття), і становить економічний зміст закону зростаючих альтернативних витрат. Ці витрати можуть бути виражені як в натуральній формі, так і у вартісній, грошовій формі. В останньому випадку це буде альтернативна вартість використовуваних обмежених ресурсів у виробництві

взуття. Сенс економічного вибору полягає в тому, щоб підібрати такий варіант виробництва верстатів і взуття, при якому максимально задовольняються потреби в обох видах товарів і мінімізується їх альтернативна вартість.

Спеціалізація і розподіл праці

Поділ праці між відокремленими виробниками продукції, по-перше, є основною формою розвитку продуктивних сил суспільства, по-друге, він служить, поряд з приватною власністю, необхідною умовою виникнення і розвитку ринкового господарства. Поділ праці пройшов тривалий шлях розвитку від первісного – статовікового в межах натурального господарства, до нинішнього міжнародного поділу праці між країнами та державами, що утворюють світове господарство. Три великих громадських поділу праці послужили основою виникнення товарного виробництва: перше – виокремлення пастуших племен і землеробських, друге – відділення ремесла від землеробства, третій – з появою грошей утворився клас торговців. Відомі також міжгалузевий, внутрішньогалузевий, мануфактурний поділ праці.

Спеціалізація є формою поділу праці, при якій кожен відокремлений виробник концентрує свої здібності і зусилля на виготовленні одного виду продукції. Це – рівносильне галузевому розподілу праці; при спеціалізації на виконанні однієї деталі – подетальний, і при спеціалізації на одній операції – операційний розподіл праці.

Навіть при ручній праці її спеціалізація супроводжується різким підвищенням ефективності. При ній зусилля і здібності виконавця праці концентруються на тій роботі, яку він знає краще за все, повторення одних і тих же операцій підвищує його кваліфікацію, а це позначається на рівні якості продукції. Крім того, при цьому не втрачається час на переходи від одного виду роботи до іншого, ресурси праці використовуються найбільш економно, підвищується продуктивність праці, скорочуються витрати робочого часу на виробництво продукції.

Цей фундаментальний принцип можна проілюструвати на наступному спрощеному прикладі. Припустимо, що в економіці діють два суб'єкти *A* і *B* (наприклад, дві фірми), які до спеціалізації виготовляють два види продукції, а потім спеціалізуються на виробництві тільки одного виду продукції (*X* і *Y*) і взаємно обмінюються ними (див. рис. 2).

Як бачимо, спеціалізація дозволила збільшити обсяг виробництва продукції та її споживання на 3 одиниці кожному господарюючому суб'єк-

ту. А якщо врахувати підвищення якості та здешевлення товарів, то ефективність спеціалізації буде ще вище.

Фірма	Виробництво				Споживання			
	до		після		до		після	
	X	Y	X	Y	X	Y	X	Y
А	6	3	12	–	6	3	8(+2)	4(+1)
В	3	6	–	12	3	6	4(+1)	8(+2)
Загалом	9	9	12	12	9	9	12(+3)	12(+3)

Рисунок 2 – Таблиця ефекту спеціалізації

Економічна система

Економічна система – це сукупність виробничих відносин між господарюючими суб'єктами, що здійснюють вибір способів оптимального використання обмежених ресурсів для задоволення індивідуальних і суспільних потреб. Економічна система включає в себе безліч самостійних підсистем і їх взаємозв'язки між собою. Історична класифікація економічних систем повинна включати крім сучасних, системи минулого і майбутнього. При визначенні основних типів економічних систем використовуються різні критерії. Визначальною характеристикою основних типів економічних товариств, через які пройшло у своєму розвитку людство, є характеристика власності, перш за все, власності на засоби виробництва. При такому підході виділяють первіснообщинний, рабовласницький, феодальний, капіталістичний і соціалістичний тип економіки. Деякими вченими в якості критерію класифікації суспільств використовується розвиток промисловості і застосування науки. При цьому виділяються доіндустріальне, індустріальне і постіндустріальне суспільство.

У реальній дійсності існує велика різноманітність економічних систем; навіть у країнах з приблизно однаковим рівнем економічного розвитку і співвідношенням різних форм власності, конкретні варіанти однотипних систем відрізняються внаслідок специфіки історичного розвитку, національних традицій і заходів державного втручання в економіку. Щоб визначити суттєві властивості кожної системи, виділяють так звані теоретичні моделі економічних систем (традиційну, командно-адміністративну, ринкову та змішану моделі).

У традиційних суспільствах пріоритетне значення в порівнянні з економічною діяльністю мають релігійні та культурні цінності, що гальмує ро-

звиток суспільства. Командно-адміністративна система характеризується монопольним становищем державної форми власності і повним контролем економічної діяльності з боку держави. Ринкова система характеризується різноманітністю форм власності та наявністю свободи споживача і виробника. Змішана економічна система поєднує елементи ринкової і командно-адміністративної систем.

Власність

Відносини з приводу власності відіграють істотну роль у суспільстві. Як юридична категорія (поняття) власність висловлює вольове ставлення людини до речі, закріплене законом. Як економічна категорія власність – це реальні відносини між людьми з присвоєння та господарського використання благ. Таким чином, власність це не річ, а відносини з приводу речей: відносини присвоєння-відчуження; відносини господарського використання; відносини економічної реалізації (одержання доходу). Присвоєння засобів виробництва означає, що ніхто не може використовувати їх, не вступаючи з їх власником у виробничі відносини. Відчуження означає позбавлення певною особою всіх інших права використовувати засоби (предмети) праці у виробництві, споживанні, що також передбачає виробничі відносини між суб'єктами.

Економічний зміст власності розкривається через її функціонування: володіння, управління, контроль. Управління власністю покликане економічно реалізувати власність, тобто принести її власникові дохід. Але головним є контроль за виробничо-фінансовою діяльністю суб'єкта власності. Суб'єктами власності можуть виступати люди, фірми, держава. Об'єктами власності є економічні ресурси та блага.

Власність – єдність економічного і юридичного змісту: економічний зміст охороняється правом, а юридична – отримує економічну форму реалізації. Юридичний зміст власності реалізується через сукупність прав суб'єктів: володіння (фізичний контроль над річчю), користування (вилучення корисних властивостей майна), розпорядження (можливість вирішувати подальшу долю майна: продавати, дарувати, надавати у оренду тощо).

Залежно від того, у чиїх інтересах використовується власність, можна виділити три її найважливіші форми – індивідуальну, колективну, державну. Різновид індивідуальної власності – приватна, лежить в основі ринкової економіки. Історично вона еволюціонувала в акціонерну, яка зберегла переваги приватної та колективної власності. Сучасна ринкова економіка представлена різноманітністю форм власності, що дозволяє людині найбільш адекватно реалізувати себе в економіці відповідно своїми схильностями та здібностями.

Товарне виробництво

Товарне виробництво – тип господарства, при якому продукти виробляються для продажу, а зв'язок виробників і споживачів здійснюється через обмін, ринок. Товарне виробництво виникло як результат розв'язання суперечностей натурального господарства. Натуральне господарство за своєю природою – замкнене, розраховане на власне споживання і в силу цього, як економічний тип господарства, є обмеженим. Обмін, ринок дозволили розірвати замкнутість натурального господарства, використовувати вигоди поділу праці в суспільному масштабі, зберігши при цьому економічну відокремленість виробника.

Розвиненість товарного виробництва залежить від рівня усупільнення виробництва, заснованого на суспільному розподілі праці та спеціалізації виробників, а також від ступеня економічної відокремленості виробників відносинами власності. В історії суспільного поділу праці і товарного виробництва виділяють три етапи:

- перший: відділення скотарства від землеробства, що створило умови для регулярного обміну між племенами;
- другий: відділення ремесла від сільського господарства, що означало зародження товарного виробництва;
- третій: відокремлення торгівлі від виробництва, виділення купців, що сприяло появі регулярних торгівельних зв'язків і формуванню ринку.

Товарне виробництво стало основою ринкової економіки. Товарне виробництво регульованого ринку характеризується наявністю двох секторів в економіці – приватного і державного, посиленням ролі держави в економіці за допомогою законодавчої, податкової, фінансової політики. Існує кілька моделей регульованого ринку, що відрізняються цільовою спрямованістю державних програм. З огляду на менталітет, традиції народу Україна обрала модель побудови соціальної ринкової економіки, головною метою якої – захист інтересів громадян.

Ринок

Ринок є результатом природно-історичного процесу розвитку товарного виробництва, зумовленого суспільним поділом праці та відокремленням суб'єктів господарювання. Ринок – це система організаційно-економічних відносин, що здійснюється через купівлю-продаж у всіх ланках відтворення: у сфері виробництва, розподілу, обміну, споживання. Суб'єктами ринку є продавці та покупці, у якості яких виступають домогоспо-

дарства, фірми, держава. Об'єктами ринку є товари і гроші. Складові елементи ринку: ринок товарів і послуг, ринок праці, ринок капіталів. Всі ринки взаємопов'язані і органічно впливають один на одного.

Сучасний ринок можна класифікувати за різними ознаками: за географічним (місцевий, національний, світовий); за об'єктами ринкового обміну (товарний, грошовий, ринок ресурсів); за організацією ринкового обміну (роздрібний, оптовий, експортний, імпорتنий); за видами конкуренції (ринок досконалої і недосконалої конкуренції) і т. ін.

Ефективне функціонування ринків припускає наявність певних умов:

1. Свобода вибору економічними суб'єктами ресурсів, видів і способів господарської діяльності, споживчих благ і послуг.

2. Зв'язок економічних суб'єктів через конкуренцію, що означає суперництво за найвигідніші умови реалізації своїх інтересів.

3. Вільне ціноутворення.

При наявності даних умов ринок виконує наступні функції:

1. Інтегруючу, що зводить разом ізольованих економічних суб'єктів.

2. Інформаційну, що виявляє громадські потреби і відповідність ним обсягів і структури виробництва.

3. Регулюючу, яка розподіляє і перерозподіляє ресурси відповідно до структури платоспроможних споживачів, визначаючи тим самим структуру виробництва.

4. Стимулюючу, націлюють на пошуки найвищої ефективності шляхом зниження витрат, впровадження сучасної техніки і технології.

5. Оздоровлюючу, згідно якої ринок очищує, звільняє суспільство від неефективних виробників, які не здатні виробляти якісну та доступну продукцію.

Таким чином, ринок є найбільш ефективною формою організації економіки. Саме на ринку реалізуються економічні інтереси.

Ринкова інфраструктура

Ринкова інфраструктура – сукупність установ, державних і комерційних фірм, які забезпечують рух товарів, послуг, цінних паперів, робочої сили. Прийнято розрізняти інфраструктуру трьох ринків: товарного, фінансового, ринку праці.

Інфраструктура товарного ринку представлена товарними біржами, підприємствами оптової та роздрібною торгівлі, аукціонами, ярмарками, посередницькими фірмами небіржового характеру.

Інфраструктура фінансового ринку включає фондові та валютні біржі, банки, страхові компанії, інвестиційні та пайові фонди.

Інфраструктура ринку праці – це біржі праці, служби зайнятості і перепідготовки кадрів, регулювання міграції робочої сили.

Головні інститути ринкової інфраструктури – банки та біржі. Крім того, успішне функціонування сучасного ринку неможливе без реклами, інформаційних та консультаційних служб, без установ контролю і ревізії (рекламні агентства; інформаційні служби, що працюють на основі автоматичної обробки даних; консалтингові й аудиторські фірми).

Економічний кругообіг

Економічний кругообіг – це круговий рух реальних економічних благ, що супроводжується зустрічним потоком грошових доходів і витрат. Проста модель економічного кругообігу товарів, послуг, доходів показана на схемі (рис. 3), дає загальне уявлення про те, як працює ринкова економіка.

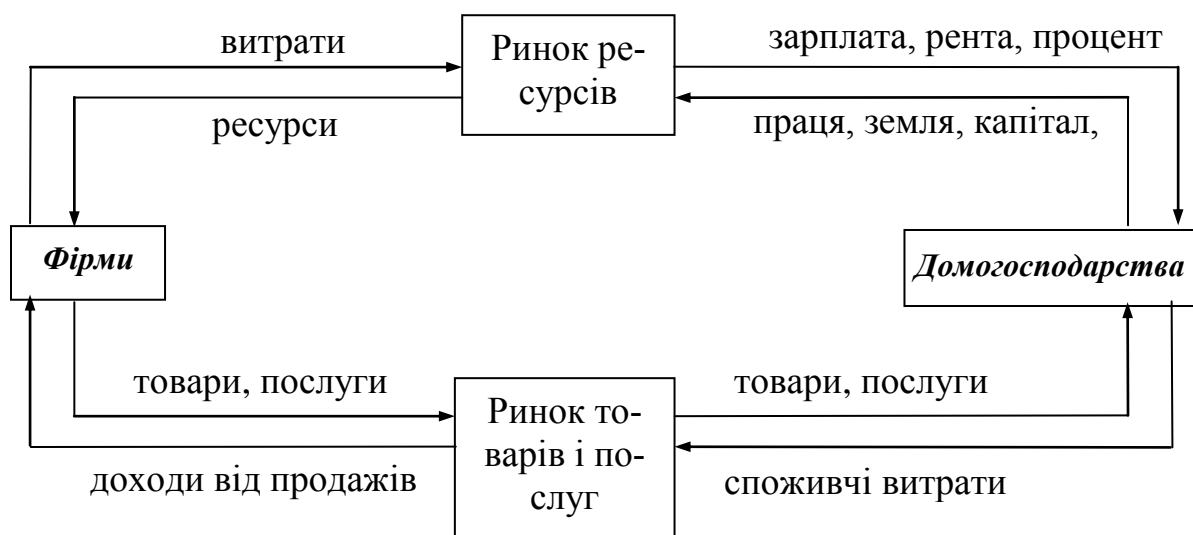

Рисунок 3 – Кругообіг ресурсів, продуктів і доходів

На ринок ресурсів домогосподарства постачають свої ресурси – працю, землю, капітал, підприємницькі здібності, а фірми висувають на них попит. Взаємодія попиту і пропозиції встановлює ціну на кожний ресурс. Для фірм плата за ресурси є витратами, але одночасно вони утворюють потоки доходів у домогосподарств: зарплату, ренту, процент, прибуток підприємців.

На ринку продуктів у процесі витрачання грошового доходу домогосподарства реалізують попит на численні товари і послуги, який зустрічається з пропозицією товарів та послуг фірм. Взаємодія попиту та пропозиції визначає ціну угод. З точки зору фірм, споживчі витрати утворюють доходи

від продажу цих товарів і послуг. Як видно зі схеми, домогосподарства та фірми виступають на обох основних ринках, але на протилежних сторонах.

За всіма угодами на ресурсному і товарному ринках спостерігається обставина рідкості. Оскільки домогосподарства мають у своєму розпорядженні обмежені ресурси, то й дохід, отриманий за них, обмежений. Це не дозволяє придбати всі товари і послуги, які хотіли б придбати споживачі. Так само, в силу рідкості ресурсів, фірми постачають на ринок обмежену кількість товарів і послуг. Результатом економічної взаємодії є реальні потоки економічних ресурсів, доходів і витрат, що рухаються назустріч один одному і нескінченно повторюються.

Контрольні запитання і завдання

1. Що представляє собою економічна теорія? Розкрийте сутність предмета економічної теорії та методів, які застосовуються в економічних дослідженнях.

2. Що таке економічні потреби? Наведіть приклади.

3. За допомогою кривої виробничих можливостей розкрийте сутність альтернативних витрат. Чи змінюються альтернативні витрати в економіці, якщо вона рухається вздовж межі виробничих можливостей?

4. Гончар витрачає на ліплення одного горщика на гончарному крузі 8 хвилин, ще 4 хвилини йому необхідні для розпису горщика. Його учень витрачає на ліплення 25 хвилин, а на розпис – 5 хвилин. Яку максимальна кількість горщиків вони можуть зробити за 8-годинний робочий день? Як їм для цього потрібно раціонально побудувати роботу?

5. У чому економічний зміст власності? Чому в економіці мають бути різноманітні форм власності?

6. Що таке економічна система і чим вона визначається? Назвіть типи економічних систем.

7. Назвіть принципи організації ринкової економіки. Які функції виконує ринковий механізм?

8. Зобразіть ринкову модель кругообігу доходів, ресурсів і продуктів.

9. Розкрийте зміст ринкової інфраструктури та її роль.

10. Які найважливіші критичні зауваження щодо ринкової системи?

11. Сім'я вирішує, що вирощувати на своєму городі: картоплю або цибулю. Досвід минулих років показує, що з цієї ділянки можна зібрати 30 відер картоплі чи 10 відер цибулі. Яка альтернативна вартість 1 відра цибулі?

А. 1/3 відра картоплі.

- Б. 3 відра картоплі.
В. Альтернативну вартість визначити не можна, тому що ціни на картоплю і на цибулю різні.
Г. Альтернативну вартість визначити не можна, тому що урожай заздалегідь невідомий.
12. В якій з наведених груп відображені всі види ресурсів?
А. Вода, човен, рибалка. В. Ліс, меблевий комбінат, прибуток.
Б. Гроші, завод, підприємець. Г. Земля, трактор, акції.
13. Якими проблемами в ринковій економіці має займатися держава?
А. Визначити, чого і скільки потрібно виробити з наявних ресурсів.
Б. Визначити способи раціонального використання обмежених доходів конкретного споживача.
В. Визначити коло товарів та послуг, яких потребує суспільство, незалежно від смаків і переваг якоїсь групи або всього населення.
Г. Розподіляти грошові доходи в суспільстві.
14. Що можна віднести до капітальних ресурсів?
А. Гектар яблуневого саду у фермерському господарстві.
Б. Комп'ютер.
В. Завод.
Г. Усі відповіді вірні.
15. У багатьох ВНЗ України навчання студентів платне. Яка альтернативна вартість плати за навчання?
А. Сума плати за навчання і неодержана зарплата, яку студент міг би заробити, якби не вчився у ВНЗі.
Б. Зарплата, яку студент отримувач би, якщо б пішов працювати після школи.
В. Сума плати за навчання, вартість проїзду, проживання в гуртожитку та харчування.
Г. Товари та послуги, від яких відмовилися, щоб заплатити за навчання.
16. При збільшенні кількості виробничих ресурсів у суспільстві:
А. Економіка в змозі виробляти більше товарів і послуг.
Б. Підвищиться життєвий рівень людей.
В. Підвищити ефективність виробництва.
Г. Ресурси будуть використовуватися менш раціонально.
17. Які завдання стоять перед усіма економічними системами?
А. Найбільш повне використання обмежених ресурсів.
Б. Скорочення дефіциту державного бюджету.

В. Зменшення зовнішнього державного боргу.

Г. Боротьба з інфляцією і безробіттям.

18. За яких умов межа виробничих можливостей може пересунути вправо?

А. При збільшенні пропозиції ресурсів і технічному прогресі.

Б. При збільшенні обсягів виробництва споживчих товарів і скорочення обсягів виробництва товарів для майбутнього.

В. При розширенні міжнародної спеціалізації.

Г. При раціональному розподілі ресурсів сьогодні і використанні цієї економії в майбутньому.

19. Яке з тверджень вірно?

А. Ринок представляє інформацію через ціну.

Б. Ринок забезпечує ефективне використання ресурсів.

В. Ринок виконує стимулюючу функцію.

Г. Усі відповіді вірні.

20. Крива виробничих можливостей ілюструє:

А. Альтернативну комбінацію товарів при обмеженості ресурсів.

Б. Кращу комбінацію виробництва двох товарів споживчого та виробничого призначення.

В. Кількість виробничих ресурсів, що є в суспільстві.

Г. Обмеженість ресурсів, безмежність потреб у суспільстві і можливість вибору.

Розділ II. МІКРОЕКОНОМІЧНІ ПОНЯТТЯ

Фірма (підприємство) і організаційні форми підприємницької діяльності

Фірма (підприємство) – організація, яка використовує економічні ресурси для виробництва економічних благ (товарів чи послуг) з метою отримання прибутку. Існують державні і приватні фірми. Будь-яка фірма у господарській діяльності вирішує ряд завдань: 1) що і скільки робити? 2) як виробляти? 3) за якою ціною реалізувати продукцію? Ці завдання вирішуються виходячи з припущення, що метою фірми є максимізація прибутку.

Різновиди фірми, які найчастіше зустрічаються в ринковій економіці:

- індивідуальна (приватнопідприємницька);
- товариство (партнерство, компанія);
- корпорація (акціонерне товариство).

Індивідуальна фірма – організація, в якій власність і керування здійснюється однією особою, яка несе відповідальність за всіма зобов'язаннями і отримує весь прибуток. У країнах ринкової економіки такий тип фірм найбільш поширений. Її перевагами є: оперативність, гнучкість, високий ступінь економічної свободи власника. Недоліками – обмежені фінансові можливості і високий ступінь ризику.

Товариство – асоціація фіксованої кількості власників, спільно керуючих фірмою, що здійснюють комерційну діяльність на основі пайової власності. Переваги: великі можливості, ніж у індивідуального фірми, в залученні ресурсів; можливість спеціалізації, тому що об'єднуються знання багатьох людей. Недоліки: можливі труднощі в управлінні через боротьбу за лідерство і необмежена відповідальність учасників, у тому числі і за чужі помилки. Тому товариства – найменш поширений тип фірм.

Корпорація – юридично незалежна фірма, заснована на пайовій участі власників, що несуть обмежену відповідальність згідно з їхніми вкладками. Особливість корпорації – це не просто об'єднання власників, а самостійний господарюючий суб'єкт. Переваги: акціонери мають обмежену відповідальність, тобто не можуть нести збитки більші, ніж вкладена кожним у справу сума, що знижує ступінь ризику. Це приваблює велику кількість учасників і обумовлює стабільність і перспективу господарського розвитку корпорації. До недоліків слід віднести організаційні труднощі при створенні фірми, складнощі у взаєминах між акціонерами та керуючим персоналом і подвійне оподаткування – спочатку прибутку корпорації, потім – дивідендів, що виплачуються акціонерам. У сучасній ринковій економіці корпорації відіграють ключову роль. Незважаючи на те, що їхня частка в структурі організаційних форм – 20–25 %, корпорації забезпечують 80–90 % господарського обороту національних економік розвинених країн.

Попит і закон попиту

Основні проблеми ринкової організації виробництва вирішуються через механізм попиту та пропозиції. У ринковій теорії вивчають платоспроможний попит – потреба в товарах, яка забезпечена грошовими коштами покупця.

Закон попиту свідчить: між ціною і кількістю покупок існує зворотна залежність, тобто чим нижча ціна товару, тим більша його кількість (за інших рівних умов) може бути придбана, і навпаки. Математично закон попиту був сформульований А. Курно (1838 р.). Крива попиту D (D -demand-

попит) – це крива, точки на якій (a , b) показують, за якими цінами протягом певного часу покупці могли б придбати різні кількості товару (див. рис. 4).

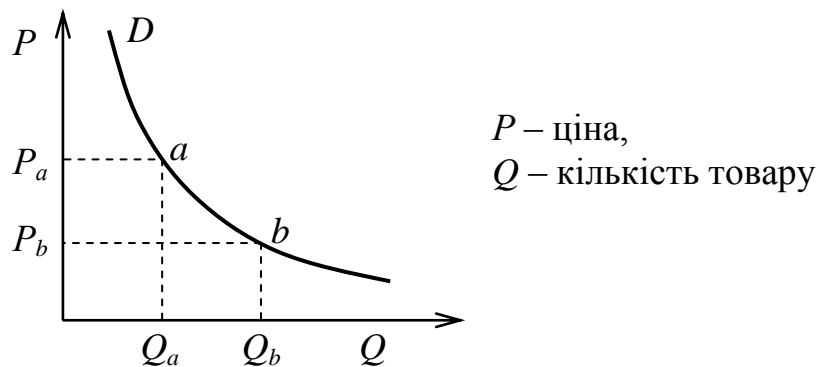

Рисунок 4 – Крива попиту

Попит може збільшуватися або зменшуватися під дією нецінових факторів (на графіку крива попиту D зміщується вправо при збільшенні обсягу продажу або ліворуч – при зменшенні за тією ж ціною) (див. рис. 5). До нецінових факторів попиту відносяться: смаки і доходи споживачів; споживчі очікування; число покупців; ціни на товари-субститути і т.ін.

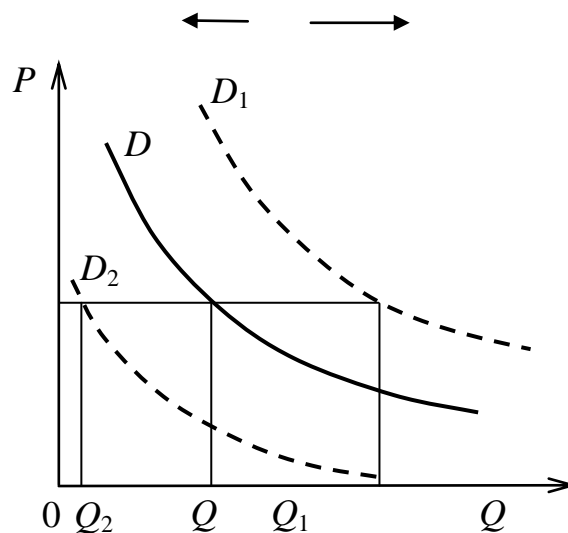

Рисунок 5 – Зсуви кривої попиту

«Зміна в попиті», що виражається зсувом кривої попиту вправо чи вліво не слід ототожнювати зі «зміною величини попиту», тобто переміщенням по кривій попиту вгору або вниз. У даному разі змінюється не сам попит, а кількість продажів товару при тій чи іншій ціні.

Корисність та гранична корисність

Корисність – це здатність економічного блага (товару або послуги) задовольняти певні потреби. Але в міру задоволення потреб в результаті використання блага, більша частина потреб людини з часом насичується і загальна корисність блага для споживача починає спадати в міру подальшого зростання кількості блага (див. рис. 6).

Додаткова корисність, яку отримає споживач при переході від n -ої до $(n + 1)$ -ої одиниці блага, називається граничною корисністю. При визначенні залежності граничної корисності від кількості придбаного блага, виявлена стійка тенденція, яку називають законом спадної граничної корисності (або першим законом Госена): при збільшенні кількості споживаного блага, починаючи з певної одиниці, його гранична корисність має тенденцію до скорочення (див. рис. 7).

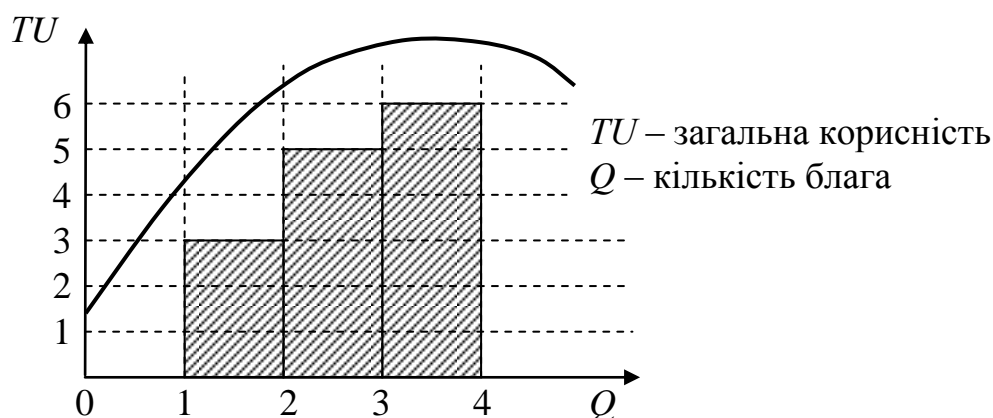

Рисунок 6 – Крива загальної корисності

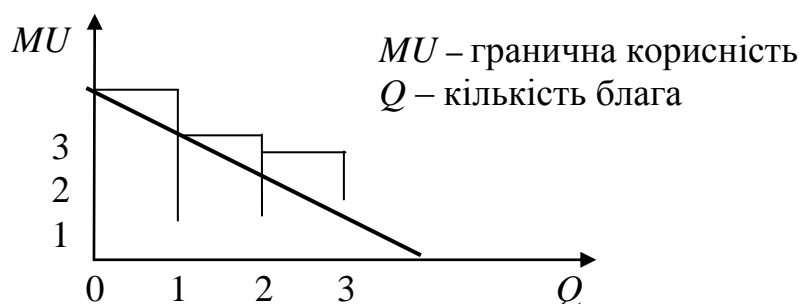

Рисунок 7 – Крива граничної корисності

Пропозиція і закон пропозиції

Пропозицією називають той обсяг продукції, що виробники готові

продати за певною ціною. Пропозиція позначається буквою *S* (від англ. *Supply*). Прямий зв'язок між ціною і кількістю пропонованого продукту за інших рівних умов називається законом пропозиції. Інакше кажучи, відповідно до закону пропозиції за вищою ціною виробники згодні продати більше товару. Крива пропозиції показує залежність між величиною пропозиції і ціною за іншими рівними умовами протягом певного часу і має позитивний нахил. Однак крім ціни, на пропозицію впливають і інші фактори.

Функція пропозиції визначає залежність пропозиції від декількох факторів. Найважливішим із них є ціна на одиниці блага в даний момент часу. Зміна ціни означає рух уздовж кривої пропозиції. Насправді на пропозицію впливає не тільки ціна самого блага, а й інші, нецінові фактори, серед яких найважливішими є: ціни ресурсів, характер застосовуваної технології, чисті податки (податки за винятком субсидій), кількість продавців та інші фактори.

Функція пропозиції значною мірою залежить від фактора часу, тобто проміжку часу для реакції на зміну одного з факторів. Зазвичай виділяють три періоди. В умовах найкоротшого ринкового періоду пропозиція слабо реагує на зміну ціни і нецінових факторів. Це викликано тим, що за цей період виробник не встигає змінити обсяг використання жодного з ресурсів (виробничі площі, кількість працюючих). Крива пропозиції має вигляд вертикальної лінії. В умовах короткострокового періоду пропозиція може бути збільшено за рахунок розширення використання деяких ресурсів. Наприклад, можлива організація роботи в кілька змін. Крива пропозиції має вигляд позитивно похилої лінії. В умовах тривалого періоду виробник має можливість змінювати обсяги всіх виробничих факторів. Це означає, що навіть найменше підвищення ціни може викликати збільшення пропозицію в десятки разів. Крива пропозиції має вигляд горизонтальної лінії.

Ринкова рівновага

Ринкова рівновага – це такий стан ринку, при якому обсяг попиту дорівнює обсягу пропозиції. Рівність обсягу попиту і обсягу пропозиції досягається за рахунок зміни ціни під дією конкурентних сил.

На графіку ринкова рівновага відповідає точці перетину кривих попиту та пропозиції. Однак, може скластися ситуація, коли ці криві не перетинаються. Наприклад, мінімальна ціна пропозиції може перевищувати максимальну ціну попиту або обсяг пропозиції не відповідати обсягу попиту.

Рівноважна ціна є головною характеристикою ринкової рівноваги. Виходячи з того, що продавці і покупці не знають функцій попиту та пропо-

зиції, вони змушені "намацувати" рівноважну ціну шляхом проб і помилок. В умовах досконалої конкуренції відбувається швидке взаємне пристосування цін попиту і цін пропозиції, обсягу попиту і обсягу пропозиції.

Згідно підходу Л. Вальраса, ринкова ціна змінюється в залежності від різниці між обсягом попиту і обсягом пропозиції. Якщо при певній ціні на ринку спостерігається перевищення величини пропозиції над величиною попиту (надлишок), то ціна буде зменшуватися, поки цей надлишок не зникне, і навпаки. Головним у підході А. Маршалла є різниця цін попиту та пропозиції. Короткостроковий період краще характеризується моделлю Л. Вальраса, тривалий – моделлю А. Маршалла, тому що виробники мають більше можливостей для зміни обсягів виробництва.

На практиці не всі ціни є рівноважними, тому що держава може встановлювати максимальний рівень (стеля) або мінімальний рівень (підлога) цін. Якщо встановлена державою максимальна ціна знаходиться нижче рівноважного рівня, то утворюється дефіцит. Якщо держава встановлює мінімум ціни вище рівноважного рівня, то утворюється надлишок.

Стійка рівновага досягається тоді, коли відхилення від рівноваги поступово зменшується, а ціна повертається до попереднього значення. Нестійка рівновага характеризується тим, що навіть невелике відхилення від нього призводить до порушення роботи ринку. При локальній рівновазі повернення до рівноважної ціни можливо лише при початковому відхиленні ціни лише в деяких межах. Глобальна рівновага відновлюється за будь-якого відхилення. Встановлення рівноваги може відбуватися в результаті циклічних коливань цін та обсягів продажу.

Найпростішою динамічною моделлю, що показує коливання, в результаті яких формується рівновага, є павутиноподібна модель (*cobweb model*). Вона відображає формування рівноваги в галузі з фіксованим циклом виробництва (наприклад, у сільському господарстві), коли виробники, прийнявши рішення про виробництво на підставі існуючих за попередній рік цін, вже не можуть змінити його обсяг. Павутиноподібна модель абстрагується від природних коливань врожайності та інших стихійних, непередбачуваних явищ, типових для сільськогосподарського виробництва. Іншим спрощенням є передумова про відсутність запасів і резервів та їх можливої реалізації в умовах мінливої кон'юнктури ринку.

Рівновага в павутиноподібній моделі залежить від кутів нахилу кривої попиту та кривої пропозиції. Рівновага стійка, якщо кут нахилу кривої пропозиції S крутіше кривої попиту D (рисунок 8а). Рух до загальної рівноваги проходить ряд циклів. Надлишок пропозиції (AB) штовхає ціни вниз (НД), і

в результаті виникає надлишок попиту (CF), який піднімає ціни вгору (FG). Це призводить до нового надлишку пропозиції (GH) і так далі, доки не встановлюється рівновага в точці E . Коливання мають затухаючий характер.

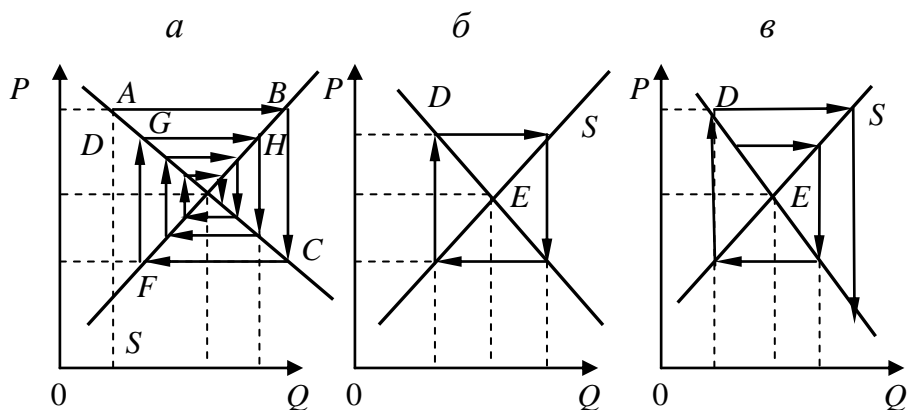

Рисунок 8 – Стійка та нестійка рівновага в павутиноподібній моделі

Рух може, проте, придбати інший напрямок, якщо кут нахилу кривої попиту D крутіше кута нахилу кривої пропозиції S (рисунок 8б). У цьому випадку коливання носять вибуховий характер і рівновага не настає.

Можливий, нарешті, і такий варіант (рисунок 8в), коли ціна здійснює регулярні коливальні рухи навколо положення рівноваги. Це можливо в тому випадку, якщо кути нахилу кривих попиту і пропозиції рівні.

Павутиноподібна модель наводить на думку про те, що кути нахилу кривих попиту та пропозиції мають істотне значення для розуміння механізму ринкової рівноваги, визначення закономірностей поведінки на ринку покупців і продавців.

Витрати виробництва

В основі принципів прийняття економічних рішень лежить той факт, що виробник (продавець) стикається з обмеженістю ресурсів і повинен зробити вибір між альтернативними способами використання цих ресурсів. З цієї точки зору витрати – це альтернативна вартість (цінність) ресурсів при найкращому альтернативному варіанті їх застосування. Як правило, основна частина витрат фірми є явні витрати-грошові виплати постачальникам факторів виробництва (витрати на обладнання, сировину, енергію, заробітну плату найманих працівників, оренду приміщення тощо). Разом з тим, часто фірма використовує ресурси, які належать їй самій (власний капітал у грошовій формі, власні виробничі приміщення, професійні навички власника фірми). Використання фірмою такого «безкоштовного» (з точки зору бу-

хгалтера) ресурсу фактично пов'язана з відмовою від отримання доходу при його застосуванні альтернативному. Такі альтернативні витрати використання ресурсів, що належать самій фірмі, називаються неявними витратами. У поняття «економічні витрати» включається альтернативна вартість всіх використаних ресурсів, в т.ч. і нормальний прибуток. Виходячи з цього розрізняються: бухгалтерський прибуток – це різниця між загальною виручкою фірми і явними витратами, і економічний прибуток – це різниця між загальним вииторгом фірми та явними і неявними витратами.

У короткостроковому періоді витрати фірми підрозділяються на постійні і змінні. Постійні витрати (FC) – це витрати, які залишаються незмінними, якою б не була кількість виробленої продукції. До них відносяться плата за оренду приміщення, витрати на обладнання, оплата управлінського та адміністративного персоналу і т. п. Змінні витрати (VC) змінюються в прямій залежності від обсягу виробництва. Вони пов'язані з витратами на придбання сировини та робочої сили. У довгостроковому періоді всі витрати є змінними. Валові (загальні) витрати (TC) – це сума постійних і змінних витрат при кожному конкретному рівні виробництва (див. рис. 9).

У міру зростання обсягу виробництва змінюються витрати на одиницю продукції, або середні витрати. Розрізняються середні постійні витрати (AFC), середні змінні витрати (AVC) і середні загальні витрати (AC). Ці витрати мають велике значення для підприємця, тому що вони показують рівень ефективності використання ресурсів (див. рис. 10).

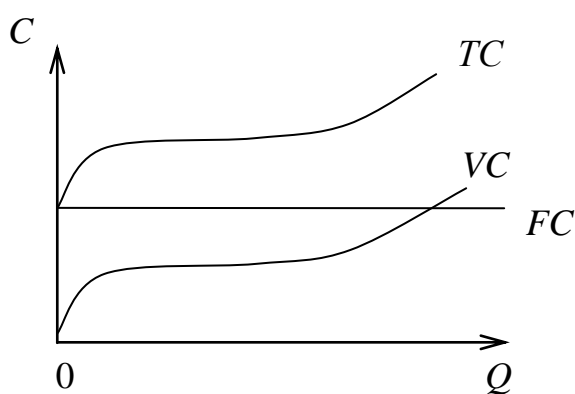

Рисунок 9 – Постійні, змінні та валові витрати фірми

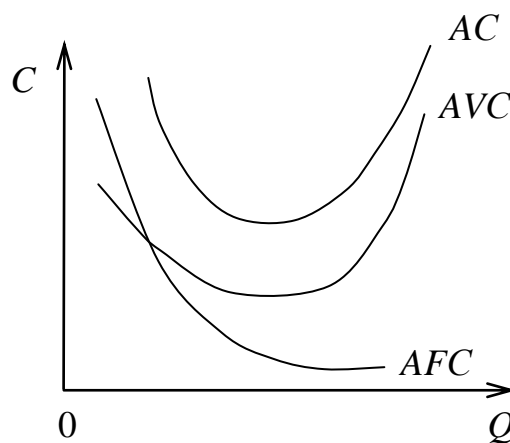

Рисунок 10 – Середні витрати фірми

Досконала конкуренція

Вільна або досконала конкуренція – це ринкова структура, яка харак-

теризується наступним: 1) великою кількістю покупців і продавців; 2) однорідністю продукції, що продається; 3) високою мобільністю факторів виробництва; 4) відсутністю бар'єрів на шляху вступу до ринку або виходу з нього; 5) рівним доступом всіх учасників ринку до інформації. В результаті, за досконалої конкуренції, частка кожного продавця (покупця) незначна, тому жоден з них не в змозі сам по собі впливати на ринкову ціну. Тому крива попиту на товар, вироблений фірмою, набуває вигляду горизонтальної лінії в певному для фірми кількісному інтервалі.

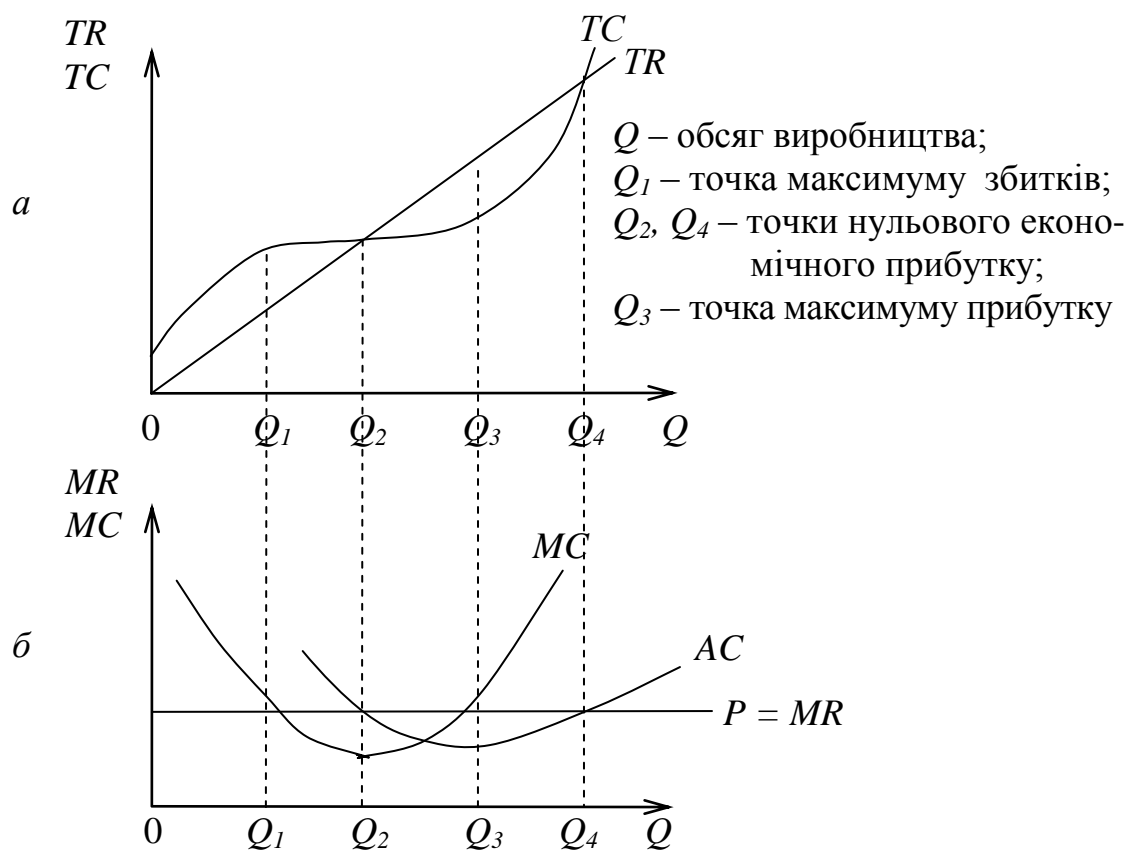

Рисунок 11 – Визначення точки максимізації прибутку конкурентною фірмою:
 а – через валовий дохід та валові витрати;
 б – через граничний дохід і граничні витрати

У короткостроковому періоді фірма прагне максимізувати прибуток, знайшовши таким чином своє положення рівноваги. Існує два методи визначення рівноваги фірми-досконалого конкурента. 1. Порівняння валового доходу (TR) і валових витрат (TC). Цей метод передбачає пошук такого обсягу випуску при заданій галузевій ціні і загальних витратах фірми, за яким різниця між валовим доходом і валовими витратами буде максимальною (див.

рис. 11а). 2. Порівняння граничного доходу (MR) і граничних витрат (MC). Граничний дохід – це додатковий дохід, отриманий від реалізації додаткової одиниці продукції $\left(\frac{\Delta TR}{\Delta Q} = \frac{dTR}{dQ}\right)$. В умовах досконалої конкуренції $MR = P$.

Граничні витрати – це додаткові витрати, пов'язані з виробництвом додаткової одиниці продукту найбільш дешевим способом $\left(\frac{\Delta TC}{\Delta Q} = \frac{dTC}{dQ}\right)$. Умовою

максимізації прибутку є рівність граничного доходу (ціни) і граничних витрат в ситуації зростання останніх ($MR = P = MC$). Співвідношення граничних витрат і граничного доходу – це свого роду сигнальна система, яка інформує підприємця про те, чи досягнуто оптимуму виробництва чи можна очікувати подальшого зростання прибутку (див. рис. 11б).

Проте з цих правил не видно, яка ж величина цього прибутку. Для цього необхідно в точці рівноваги порівняти граничну виручку (MR) і рівень середніх витрат (AC). Тут можливі наступні ситуації: а) фірма отримує економічний прибуток; б) фірма отримує нормальний прибуток; в) фірма збиткова в короткостроковому періоді; г) фірма-банкрут.

У довгостроковому періоді на ринку змінюється число фірм. На рівень валових витрат впливає ефект масштабу виробництва.

Недосконала конкуренція

Якщо хоча б одна з ознак досконалої конкуренції відсутня, то така ринкова структура називається недосконалою конкуренцією. Розрізняють три основних види недосконалої конкуренції: 1) чиста монополія; 2) олігополія; 3) монополістична конкуренція.

Чиста монополія. Вхідний бар'єр при вступі на ринок – це умова, яка ускладнює вступ фірм-новачків у галузь, де хазяйнують «старожили» даної галузі. Основні види вхідних бар'єрів: уряд наділяє фірму виключними правами; власність на невідтворювані і рідкісні ресурси; авторські права і патенти; ефект масштабу; нелегальні методи боротьби. У випадку фірми-монополіста крива попиту галузі та фірми збігається. Вона має негативний нахил і функція попиту є заданою. У цьому випадку фірма є «ціношукачем». Рівновага монополії в короткостроковому періоді встановлюється за правилом рівності граничного доходу та граничних витрат ($MR = MC$). Ціна ж визначається шляхом знаходження точки перетину оптимального випуску з кривою попиту. Для вимірювання ступеня монопольної влади використо-

вується індекс Лернера. Монополія широко використовує цінову дискримінацію, тобто продаж одного і того ж самого товару різним споживачам або групам споживачів за різними цінами, причому різниця в цінах не обумовлена відмінностями у витратах виробництва.

Олігополія. Це тип ринку недосконалої конкуренції, який характеризується наявністю декількох великих виробників галузі. Поряд з високими бар'єрами для вступу в галузь для ринку характерна загальна взаємозалежність, як усвідомлена необхідність передбачення та обліку дій конкуруючих фірм. Можливі дві основні форми поведінки фірм: 1) некооперативне; 2) кооперативне. До першої відносяться: цінова війна, модель Курно, лама на крива попиту. До другої форми – лідерство в цінах, таємна змова (картель), ціноутворення за принципом «витрати плюс». Для аналізу олігополії широко використовується теорія ігор – наука, що досліджує математичними методами поведінку учасників в імовірнісних ситуаціях, пов'язаних з прийняттям рішень.

Монополістична конкуренція. У даній моделі монополізм, оскільки він обмежений великою кількістю конкурентів, заснований на диференціації продукту (його відмінностях). Завдяки наявності певної влади над ціною, крива попиту фірми має негативний нахил, але вона більш полого, ніж крива попиту монополіста. Отримуючи економічний прибуток у короткостроковому періоді, у довгостроковому – фірма, як правило, має тільки нормальний прибуток. Велику роль має нецінова конкуренція, зокрема, реклама.

Ринки факторів виробництва і факторні доходи

Для виробництва кінцевих благ необхідні різні фактори виробництва: праця, капітал, земля, підприємництво. Попит на фактори виробництва має такі особливості: є похідним від попиту на товари та послуги, вироблені за допомогою цих ресурсів; пред'являється тільки підприємцями; носить взаємозалежний характер; залежить від різних типів ринків. Особливості пропозиції факторів виробництва такі: обмеженість (рідкість) первинних економічних ресурсів і похідних від них факторів виробництва, специфіка кожного конкретного фактора виробництва і його мобільність; різна еластичність кожного фактора; наявність двох оцінок (окрім праці): поточної ціни і капітальної ціни. У короткостроковому періоді спостерігається тенденція, відома як закон спадної продуктивності (прибутковості) факторів виробництва. Він говорить, що при збільшенні кількості змінного фактору за незмінної кількості всіх інших, буде досягнуто такої межі, після якої граничний про-

дукт змінного фактору почне зменшуватися. Розрахунок фірмою власної виробничої функції – це розрахунок оптимального співвідношення факторів виробництва для певного обсягу випуску продукції. Фірма, що максимізує прибуток у короткостроковому періоді, повинна використовувати таку кількість змінного ресурсу, при якому його граничний продукт у грошовому вираженні (*MRP*) буде дорівнювати граничним витратам на ресурс (*MRC*).

У ринковому господарстві грошові доходи людей залежать головним чином від вартості (цінності) ресурсів, які вони можуть продати на ринку. Люди, що володіють великими кількостями обмежених ресурсів або рідкісними талантами, на які складається великий попит, отримують і більш високі доходи. Заробітна плата – це плата за послуги, що надаються працею, рента – плата за користування будь-чєю землею або власністю, відсоток – плата за користування зайнятими грошима, а прибуток – плата за підприємницькі здібності. Такий розподіл сукупного доходу на факторні доходи називається функціональним розподілом доходу і показує доходи в розрізі ресурсів, що поставляються в процесі виробництва. Однак, розподіл доходів більш багатоаспектний, ніж функціональний розподіл.

Випадки ринкової неспроможності

Головними формами ринкової неспроможності є недосконала конкуренція, недостатній доступ до достовірної інформації, обмежена мобільність застарілих ресурсів, зовнішні ефекти і потреба в громадських благах. За відсутності конкуренції немає ніякої гарантії, що обмежені ресурси будуть використані найефективнішим способом. У той же час забезпечити конкуренцію досить непросто (наявність природних монополій, фіксування цін і обсягів державою, можливість цінових змов). Якщо інформація про ринкові умови, яку мають у своєму розпорядженні суб'єкти ринку, не відповідає дійсності, це може негативно вплинути як на їх рішення, так і на механізм розміщення ресурсів і благ. Отримання достовірної інформації може бути неможливо або неймовірно дорого. Зовнішні ефекти – це позитивні або негативні побічні ефекти, які мають місце, коли виробництво або споживання блага впливає на добробут людей, не залучених безпосередньо в ринковий обмін. У сфері споживання позитивний зовнішній ефект може мати місце в результаті отримання окремою особистістю вищої освіти. Використовуючи його за призначенням, людина підвищує свою продуктивність, а виграє від цього суспільство в цілому. Прикладом негативного зовнішнього ефекту в сфері споживання служить вторинне куріння, коли від куріння

однієї людини страждають оточуючі, а в сфері виробництва – забруднення навколишнього середовища. Позитивний зовнішній ефект іноді називають «вигодою третьої особи», а негативний – «витратами третьої особи». Оскільки позаринкові вигоди і позаринкові витрати не відбиваються на цінах ринку, остільки в нерегульованій ринковій системі мають місце недовиробництво благ, що тягнуть за собою зовнішній корисний результат, і перевиробництво благ, що тягнуть за собою негативний ефект.

Більшість товарів та послуг, що виробляються і обмінюються на ринку, є «приватними благами». Той, хто не купує це благо, відлучений від його споживання. Крім того, споживання такого блага окремою людиною робить неможливим його споживання іншими. «Громадські товари» – це продукт (послуга), який виробник не може вилучити користувача, що відмовляється платити (невиключеність) і в той же час користування цим продуктом (послугою) однією людиною не зменшує його корисності для інших (невибірковість). Громадські блага (національна оборона, вуличне освітлення і т. п.) не надаються ринковою системою в належних кількостях тому, що приватні компанії не бажають робити речі, за які ніхто не буде платити, а також тому, що окремі споживачі не хочуть платити за товари та послуги, від яких користь стороннім така ж, як і тому, хто платить.

Контрольні запитання і завдання

1. Які чинники здатні викликати зміну попиту; зміну пропозиції; зміну величини попиту; зміну величини пропозиції?

2. Поясніть і покажіть на графіку всі негативні ефекти, які виникають внаслідок примусового встановлення державою товарних цін, більш високих або більш низьких, ніж рівноважні.

3. Як еластичність впливає на розподіл податкового тягаря між покупцем і продавцем?

4. Як змінюється загальна виручка виробників від продажу товарів при еластичному, нееластичному попиті, попиті одиничної еластичності?

5. Які чинники обумовлюють раціональний вибір споживача? Чому споживачі не завжди поводять себе раціонально?

6. Що таке економічні витрати? Які види витрат Ви знаєте? Що покладено в основу їх класифікації?

7. У чому відмінності між короткостроковим і довгостроковим періодами функціонування фірм?

8. Обсяг випуску фірми зріс на 30 %, а середні довгострокові витрати –

на 20 %. Який ефект масштабу виробництва тут спостерігається? Що може бути чинником такого співвідношення між динамікою витрат і виробництва?

9. Які характеристики визначають структуру ринку?
10. Від яких факторів залежить монопольна влада?
11. Від чого залежить попит на фактори виробництва? Чому його називають «похідним попитом»?
12. Що складає основу ринкового ціноутворення на фактори виробництва?
13. Що станеться, якщо держава встановить ціну на товар нижче рівноважної?
 - А. Виникнуть надлишки товару.
 - Б. Виникне дефіцит і нормований розподіл товару.
 - В. Всі люди зможуть придбати товар в бажаному кількості.
 - Г. Буде встановлена ринкова рівновага.
14. Яка з кривих витрат ніколи не приймає U-подібної форми?
 - А. Середніх постійних витрат.
 - В. Граничних витрат.
 - Б. Середніх змінних витрат.
 - Г. Середніх загальних витрат.
15. Як розраховуються граничні витрати?
 - А. $\Delta TVC/Q$.
 - В. TVC/Q .
 - Б. $\Delta TVC/\Delta Q$.
 - Г. $\Delta TC/\Delta Q$.
16. Який з наступних переліків значень загальної корисності ілюструє закон спадної граничної корисності?
 - А. 200; 150; 150; 150.
 - В. 200; 300; 400; 500.
 - Б. 200; 230; 250; 265.
 - Г. 200; 150; 90; 40.
17. Якщо зменшення ціни товару на 2 % веде до зменшення обсягу пропозиції на 7 %, то це:
 - А. Еластична пропозиція.
 - Б. Нееластична пропозиція.
 - В. Абсолютно еластична пропозиція.
 - Г. Абсолютно нееластична пропозиція.
18. Яку залежність відображає закон попиту?
 - А. Пряму залежність кількості товару що купується, від його ціни.
 - Б. Зворотну залежність кількості товару, що купується від його ціни.
 - В. Пряму залежність ціни від якості товару.
 - Г. Зворотну залежність обсягу пропозиції товару від його ціни.
19. Яка з умов не характерна для ринку досконалої конкуренції?
 - А. Свобода входу до ринку.
 - В. Диференціація продукту.
 - Б. Свобода виходу з ринку
 - Г. Безліч продавців і покупців.

20. Олігополія – це така ринкова структура, де функціонує:

А. Невелика кількість фірм, які конкурують між собою.

Б. Велика кількість фірм, які конкурують між собою і виробляють однорідний продукт.

В. Велика кількість фірм, які конкурують між собою і виробляють диференційований продукт.

Г. Тільки одна фірма.

21. В якому випадку фірма, що працює в умовах досконалої конкуренції, готова закритися?

А. Коли ціна дорівнює мінімальним середнім загальним витратам.

Б. Коли ціна постійно падає.

В. Коли ціна дорівнює граничним витратам.

Г. Якщо ціна дорівнює мінімальним середнім змінним витратам.

Розділ III. МАКРОЕКОНОМІЧНІ ПОНЯТТЯ

Основні цілі макроекономіки

Макроекономіка – частина економічної теорії, яка розглядає функціонування економіки країни в цілому, у масштабі сукупності всіх галузей народного господарства. Макроекономічні дослідження різних економічних проблем охоплюють аналіз таких величин, як загальний обсяг виробництва, загальний рівень зайнятості, загальний рівень цін, загальний рівень доходу та інших.

Основними цілями, що вивчаються на макроекономічному рівні, є:

- визначення обсягу і структури національного продукту і національного доходу;
- виявлення факторів, що регулюють зайнятість у масштабах національної економіки;
- аналіз природи інфляції;
- вивчення механізму і чинників економічного зростання;
- розгляд причин циклічних коливань і кон'юнктурних змін в економіці;
- теоретичне обґрунтування цілей, змісту та форм здійснення макроекономічної політики держави.

У свою чергу, макроекономічна політика держави орієнтована на досягнення наступних основних цілей:

- стійкого й ефективного економічного зростання;
- повної зайнятості;

- стабільності загального рівня цін;
- соціальної справедливості та економічної забезпеченості непрацездатних громадян;
- стійкості торговельного та платіжного балансів країни.

Валовий внутрішній продукт (ВВП)

Основним показником, за допомогою якого вимірюють обсяг національного виробництва є валовий внутрішній продукт, або ВВП. Він визначається як сумарна ринкова вартість всіх кінцевих товарів і послуг, зроблених протягом року в даній країні. Під кінцевими продуктами розуміються товари і послуги, які купуються для кінцевого користування, а не для перепродажу або подальшої обробки або переробки.

При розрахунку ВВП не враховуються всі невиробничі угоди (фінансові або пов'язані з перепродажем кінцевої продукції), з ВВП виключається продаж проміжних продуктів (наприклад, напівфабрикатів, незавершеного виробництва).

ВВП можна виміряти наступним чином:

- по потоку витрат: шляхом підсумовування всіх витрат суспільства на придбання товарів і послуг, вироблених в даному році;
- по потоку доходів: шляхом підсумовування грошових доходів, отриманих в результаті виробництва продукції в даному році.

При цьому важливо відзначити, що результати розрахунків повинні збігатися, оскільки має дотримуватися відповідність доходів і витрат на рівні макроекономіки.

I. ВВП по потоку витрат:

$$\hat{A}\hat{A}\hat{I} \hat{A} = \tilde{N} + I_x + G + X_{\text{I}},$$

де: C – особисті споживчі витрати на товари поточного споживання, на товари тривалого користування (наприклад, холодильники, телевізори), оплата послуг (комунальні платежі, медичні та інші);

I_x – валові приватні внутрішні інвестиції: інвестиції на придбання засобів виробництва, на будівництво, змінення виробничих запасів;

G – державні закупівлі товарів і послуг (включають усі державні витрати на купівлю кінцевої продукції підприємств і на купівлю ресурсів);

X_{I} – чистий експорт, тобто різниця між експортом та імпортом продукції.

II. ВВП по потоку доходів:

$$\hat{A}\hat{I}_A = \hat{C} + \hat{D} + \hat{A} + \hat{A}_A + \hat{I}_I + \hat{A}\hat{A} + \hat{I}_{IB} + \hat{A} + \hat{I}_A,$$

де: З – заробітна плата найманих працівників;
 Р – рентні платежі;
 В – відсоток;
 Д_В – доходи від власності;
 П_П – прибутковий податок на прибуток корпорацій;
 ДВ – дивіденди;
 П_{НР} – нерозподілені прибутки корпорацій;
 А – амортизаційні відрахування;
 Н_Б – непрямі податки на бізнес.

У вартість ВВП по потоку доходів включаються також два не пов'язаних з доходами платежі: відрахування на відшкодування спожитого капіталу, або амортизаційні відрахування (А) і непрямі податки на бізнес (Н_Б).

У системі національних рахунків визначаються наступні похідні показники:

– **чистий внутрішній продукт (ЧВП)**, який являє собою ВВП, скоригованого на суму амортизаційних відрахувань: ЧВП = ВВП – А;

– **національний дохід (НД)** – це дохід, зароблений постачальниками ресурсів в результаті їх участі в процесі виробництва ВВП. Він розраховується шляхом вирахування з ЧВП непрямих податків на бізнес: НД = ЧВП – Н_Б;

– **особистий дохід (ОД)** являє собою сукупний дохід, що виплачується громадянам до виплати індивідуальних податків: ОД = НД – внески на соціальне страхування – податки на прибуток корпорацій – нерозподілені прибутки корпорацій + трансфертні виплати;

– **дохід у розпорядженні (ДР)** – це особистий дохід за вирахуванням індивідуальних (прибуткових) податків з громадян. За допомогою цього доходу вимірюється величина доходів громадян, що є в їх розпорядженні для споживання та заощадження: ДР = ОД – індивідуальні податки.

Сукупний попит і сукупна пропозиція

Сукупний попит – це економічний агрегат, що дорівнює реальному обсягу національного виробництва, який споживачі готові придбати при будь-якому можливому рівні цін. Модель сукупного попиту графічно може бути представлена у вигляді кривої з від'ємним нахилом, яка характеризує залежність між обсягом реального валового внутрішнього продукту (ВВП), що купується, від рівня цін.

На динаміку ВВП, що споживається, впливає ряд цінових і нецінових факторів. До основних нецінових факторів належать: 1) зміни у споживчих витратах; 2) зміни в інвестиційних витратах; 3) зміни в державних витратах; 4) зміни у витратах на чистий експорт. Нецінові фактори графічно виражаються зміною положення кривої AD праворуч або ліворуч.

Сукупна пропозиція – це економічний агрегат, що дорівнює наявному реальному обсягу виробництва при кожному можливому рівні цін. Модель сукупної пропозиції графічно може бути представлена кривою, що виражає позитивну залежність між рівнем цін і обсягом національного виробництва. Форма кривої сукупної пропозиції AS відображає зміну витрат на одиницю продукції в умовах, коли змінюються обсяги національного виробництва.

Виділяють три відрізки кривої AS . На горизонтальному відрізку (кейнсіанському) змінення в обсязі національного виробництва відбувається при постійних цінах. На проміжному (що сходить) відрізку збільшення реального ВВП супроводжується зростанням цін. На вертикальному відрізку кривої AS підвищуються тільки ціни, а реальний ВВП залишається незмінним.

Ефект нецінових факторів на динаміку сукупної пропозиції пов'язаний з їх впливом на витрати одиниці продукції, що виробляється. До цих чинників належать: 1) рівень цін на виробничі ресурси (внутрішні та імпортовані); 2) структура ринку; 3) продуктивність; 4) змінення правових норм. Графічно дія нецінових факторів ілюструється зміщенням кривої AS .

Макроекономічна рівновага

Перетин кривих сукупного попиту AD та сукупної пропозиції AS визначає рівноважний рівень цін (P_e, P_{e1}) і рівноважний реальний обсяг національного виробництва (Y_e, Y_{e1}), які зображені на рис. 12.

Наслідки збільшення сукупного попиту залежать від того, на якому відрізку кривої сукупної пропозиції воно відбувається:

1) збільшення сукупного попиту AD на горизонтальному (кейнсіанському) відрізку (під номером 1 на рисунку) призводить до збільшення реального обсягу національного виробництва, але не зачіпає рівня цін (зсув вправо від точки Y_e);

2) на класичному (вертикальному) відрізку (під номером 3) збільшення сукупного попиту AD призводить до підвищення рівня цін, а реальний обсяг національного виробництва не може вийти за межі свого рівня при повній зайнятості всіх ресурсів;

3) збільшення сукупного попиту AD на проміжному відрізку (під но-

мером 2) призводить до збільшення як реального обсягу національного виробництва ($Ye1$), так і рівня цін ($Pe1$).

Основна модель макроекономічної рівноваги служить відправною точкою для більш детального і всебічного аналізу макроекономічних проблем.

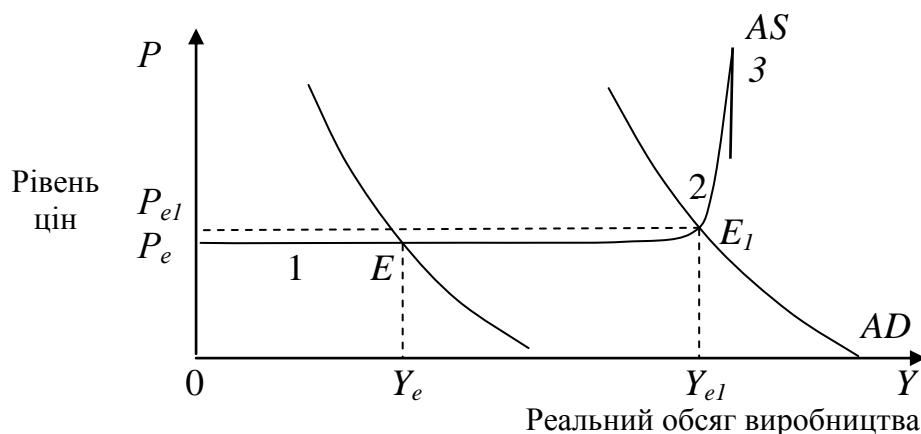

Рисунок 12 – Модель макроекономічної рівноваги

Економічний цикл

Економічний цикл – це рух виробництва від початку попереднього до початку наступного спаду. Циклічність є спільною формою розвитку ринкової економіки. Особливе місце в циклі займає криза як головна фаза економічного циклу. Криза має багатоаспектний характер – криза перевиробництва, платіжна, фінансова, валютна, аграрна і т. д.

Теорію циклічного розвитку в різний час розробляли К. Маркс, Ж. Б. Сей, М. Туган-Барановський, М. Д. Кондратьєв, Дж. Кітчин і т. д. Причини економічних криз вказувалися найрізноманітніші: від наявності плям на Сонці до співвідношення оптимізму й песимізму в господарській діяльності. К. Маркс вважав головною причиною криз в умовах капіталізму протиріччя між суспільним характером виробництва і приватною формою присвоєння. Дж. Кейнс, Е. Хансен та ін. пояснювали причини перевиробництва недостатньою схильністю до споживання. Ряд економістів бачать причину криз у недосконалому кредитно-грошової політики.

Кожному циклу властиві певні спільні риси, однакова послідовність фаз. Розрізняють такі види економічних циклів: короткі, середні (промислові) і довгі. Короткий цикл («цикл Кітчина») триває 3–4 роки і відображає закономірність виробництва і споживання товарів тривалого користування, і його матеріальною основою є масове оновлення товарів широкого вжитку.

Середні (промислові) цикли, які вперше були вивчені К. Марксом, тривають 8–12 років і складаються з чотирьох фаз, які послідовно змінюють одна одну: криза, депресія, поживлення і піднесення. Крім марксистської, існує і така класифікація фаз циклу: вершина (пік, бум), стиснення (реcesія, спад), дно і поживлення; або дві фази: реcesія і піднесення.

Криза виявляється перш за все в оптовій і роздрібній торгівлі, в кредитно-грошовій сфері. Масштаби виробництва знижуються, гостро зростає кількість банкрутств, безробіття стає масовим, зростають потреби в платіжних засобах. Це триває до встановлення рівноваги між сукупним попитом і сукупною пропозицією. В період депресії падіння виробництва зупиняється, поступово налагоджуються перервані кризою зв'язки, капітал спрямовується в найбільш перспективні для даного часу галузі, починається масове оновлення основного капіталу. Поживлення починається зі зростання попиту на засоби виробництва, а також і на робочу силу, починається економічне зростання. Економіка виходить на більш високий рівень розвитку. Це – підйом. Але оновлення основного капіталу і бум, що проявляється в економіці, закладають основи нової кризи.

Довгі цикли («хвилі») найбільш повно досліджував М. Д. Кондратьєв. Врахувавши не тільки економічні, але й природні й політичні чинники, він дійшов висновку про наявність великих циклів («довгих хвиль»), пов'язаних зі зносом, зміною та розширенням основних капітальних благ, що знаходить своє відображення у великих хвилях господарської кон'юнктури довжиною в 48–50 років.

Існують і інші економічні цикли («цикл Жуглара», «цикл Ковалія»). Сучасна економічна думка підкреслює взаємозв'язок різних економічних циклів, особливо те, що в ході довгих циклів протікають і короткі, і середні цикли.

Таким чином, було встановлено, що ринкова рівновага є короткостроковим, випадковим станом, а нормальним – циклічний розвиток, що приносить суттєві втрати економіці. Тому з метою зменшення глибини циклічної кризи та стабілізації кон'юнктури і темпів економічного зростання держава проводить антициклічне регулювання: громадські роботи, державні закупівлі, податкову політику «дорогих» і «дешевих грошей». У силу цих заходів сучасні кризи менш глибокі (хоча й трапляються частіше), менш тривалі і механізм їх все більше піддається регулюванню.

Безробіття

Безробіття – це соціально-економічне явище, при якому частина пра-

цездатного населення не може знайти роботу. Безробіття та зайнятість – змістовні сторони ринку праці. Всі зайняті і безробітні складають економічно активне населення. Важливим показником використання робочої сили служить повна зайнятість. Однак вона не означає 100-відсоткової зайнятості робочої сили. Під повною зайнятістю, за теорією М. Фрідмена, розуміється природний рівень безробіття, який відображає економічну доцільність використання робочої сили подібно до ефективного використання основного капіталу. У 50-х роках у США повною зайнятістю вважався 4-відсотковий рівень безробіття, а в 90-х роках ХХ ст. – вже 7 %. Безробіття є соціально-економічною хворобою ринкової економіки, хоча окремі економісти вважають, що вона є благом для економічного зростання.

Безробіття вперше виникло в Англії і не носило масового характеру, а збільшувалося тільки у період економічних криз. Першу спробу з'ясувати сутність і причини безробіття зробив Т. Мальтус. Він пояснював його появу біологічним законом, що властивий всім живим істотам, у тому числі й населенню, зростання якого випереджає збільшення кількості засобів до існування. Цей висновок практика не підтвердила. Марксистська теорія пояснює безробіття випереджаючим зростанням попиту і витрат на засоби виробництва порівняно з попитом і витратами на робочу силу. Кейнсіанська теорія безробіття причину останньої бачить у недостатньому сукупному попиті на товари, обумовленому схильністю людей до заощадження та недостатніми стимулами до інвестицій. Одна з концепцій безробіття пояснює його високим рівнем заробітної плати, і щоб знизити безробіття, необхідно зменшувати заробітну плату. Некейнсіанська школа вважає безробіття природним станом.

Розрізняють такі форми безробіття: фрикційне, структурне, циклічне, інституційне та ін. Фрикційне пов'язане з пошуками більш доходної та престижної роботи, зі зміною місця проживання. Структурне обумовлене зрушеннями в структурі суспільного виробництва на основі НТР. Циклічне пов'язане з фазами економічного циклу. Інституційна форма безробіття пов'язана з недостатньо ефективною організацією ринку праці, соціальної політики держави, коли завищені трансферти гасять стимули до активних пошуків роботи.

Різноманітні форми безробіття не існують в чистому вигляді, вони переплітаються між собою. Безробіття буває повним і частковим, короткочасним і тривалим, вимушеним і добровільним. У будь-якому випадку воно завдає значних економічних збитків. Згідно із законом А. Оукена, збільшення безробіття на 1% над природним рівнем призводить до втрати 2,5 %

ВВП, а щорічний приріст ВВП в обсязі 2,7 % безробіття тримає на постійному рівні. Безробіття, за даними М. Бренер (США), веде до зростання соціально-негативних наслідків: кожен 1 % його росту збільшує загальну смертність на 2 %, кількість самогубств – на 4,1 %, убивств – на 5,7 %, в'язнів у тюрмах – на 4 %, психічних захворювань – на 4 %.

Безробіття в Україні пов'язане в основному з економічною кризою. Воно також має істотну особливість: це – великомасштабне приховане безробіття. За даними проф. Мочерного С. В., воно становить майже 40 % сукупної робочої сили. Нинішній його стан і прогнози на майбутнє вказують на необхідність проведення активної соціальної політики держави.

Гроші

Гроші є продуктом історичного розвитку товарного виробництва. Будучи засобом вираження вартості товару, гроші, перш ніж стати такими, пройшли такі етапи: проста форма вартості (випадковий обмін), розгорнута форма вартості (регулярний обмін), загальна форма вартості (поява загального еквіваленту) і нарешті – грошова форма.

Гроші – це особливий товар, який служить загальним еквівалентом, мірою вартості (цінності) всіх інших товарів. З часом всі товари стали прирівнюватися до грошей і тим самим придбали ціну. Сутність грошей як загального еквівалента розкривається у виконуваних ними функціях: міра вартості, засіб обігу, засіб нагромадження, засіб платежу і світові гроші. Як засіб обігу спочатку використовувалися золоті монети, які пізніше були замінені паперовими грошима. Останні – лише символ повноцінних грошей. Засобом накопичення можуть бути лише повноцінні гроші (золото) або стабільна валюта. У функції платежу гроші стають засобом оплати боргових зобов'язань. У цих умовах отримують ходіння векселя, а пізніше – чеки. Це – кредитні гроші, що забезпечують взаємні розрахунки кредитора і боржника без готівки. Функцію світових грошей останні виконують в міжнародних розрахунках. У сучасній економічній літературі вважається, що гроші виконують лише три функції: засіб обігу, міра вартості і засіб заощадження (накопичення).

Виникнувши приблизно п'ять тисяч років тому, гроші пройшли тривалий шлях від безпосереднього виконання функції обігу у вигляді золотих монет до кредитно-паперових грошей, що існують нині у вигляді готівкових та безготівкових грошей, а також кредитних карток і «електронних грошей».

Обіг грошей підпорядкований певним законам. За К. Марксом, кількість грошей в обігу має дорівнювати:

$$\hat{E}_A = (\tilde{N}\ddot{O} - \hat{E} + \ddot{I} - \hat{A}\ddot{I}) / \hat{I},$$

де; СЦ – сума цін всіх товарів; К – сума цін товарів, проданих у кредит; П – сума платежів за борговими зобов'язаннями; ВП – сума платежів, що взаємопогашаються; О – середня кількість оборотів грошової одиниці за рік.

Цей закон регулює кількість золотих монет, що знаходяться в обігу, або паперових грошей, розмінних на золото. Сучасна кількісна теорія грошей і цін кількість грошей в обігу визначає за такою формулою:

$$M = \frac{P \cdot Q}{Y},$$

де: P – рівень цін на товари і послуги;
 Q – обсяг випуску у реальному вираженні;
 Y – швидкість обігу грошової одиниці.

Обіг грошей здійснюється в рамках грошової системи. Грошова система – це форма організації грошового обігу, що виявляється в емісії грошових знаків і певному порядку їх обігу, організація і регламентація безготівкового обороту і створення центрів грошового обігу. Існуюча спочатку металева система була змінена паперово-кредитною грошовою системою. У розвинених країнах кредитні відносини прийняли масові масштаби, велику роль стали грати кредитні гроші і в їх структурі близько $\frac{3}{4}$ припадає на чеки і $\frac{1}{4}$ – на банкноти. Готівковий оборот в деяких країнах Заходу становить лише 10–15 % від загального грошово-безготівкового обігу.

У грошовій масі розрізняють активні гроші (які використовуються в готівковому і безготівковому обігу) і пасивні (нагромадження, резерви, залишки на рахунках). Грошова маса складається з декількох грошових агрегатів: M_0 – готівка; в сукупності із залишками на поточних рахунках комерційних банків вони складають грошовий агрегат M_1 ; якщо врахувати ще строкові та ощадні вклади комерційних банків, то це буде грошовий агрегат M_2 ; разом з терміновими й ощадними вкладками в некомерційних кредитно-фінансових установах вони складають грошовий агрегат M_3 .

При надмірній грошовій і кредитній емісії, тобто появі грошових знаків, не забезпечених товарною масою, гроші знецінюються, знижується їх купівельна спроможність, настає інфляція.

Інфляція

Термін інфляція (від латинського *inflatio* – здуття) буквально означає процес розбухання паперово-грошового обігу. Традиційне визначення інфляції наступне: переповнення грошового обігу грошовою масою понад потреби товарообігу викликає знецінення грошової одиниці і відповідно зростання рівня товарних цін.

У цілому інфляція є складним соціально-економічним явищем, викликаним диспропорціями відтворення в різних сферах ринкового господарства.

Вимірюється інфляція за допомогою індексу цін, який розраховують як співвідношення між сукупною ціною певного набору товарів і послуг в даному періоді і сукупною ціною ідентичної (схожої) групи товарів і послуг у базовому періоді. За базовий період беруть відносно стабільний період. Даний набір товарів називають «споживчим кошиком».

Існують кількісні визначення інфляції. Інфляцію називають повзучою, коли вона протікає помірно, ціни зростають не більше ніж на 10 % на рік. Для галопуючої інфляції характерне зростання цін від 20 % до 200 % на рік. Гіперінфляція являє собою астрономічне (до кількох тисяч або десятків тисяч відсотків на рік) зростання кількості грошей в обігу і рівня товарних цін.

Відомі різні причини інфляції: емісія грошей, не забезпечених товарним покриттям; надлишковий сукупний попит в економіці; зростання середніх витрат; очікування економічних суб'єктів; монополізація економіки.

Основні форми інфляції в ринковій економіці – це інфляція попиту і інфляція витрат. Інфляція попиту має місце, якщо сукупний попит у народному господарстві зростає швидше, ніж виробничі можливості економіки за умови повної зайнятості ресурсів. Якщо сукупний попит перевищує сукупну пропозицію, то середні ціни на товари і послуги зростають. Інфляція пропозиції має місце, коли збільшення цін на фактори виробництва призводить до зростання витрат і підвищення цін на продукцію. Скорочення пропозиції товарів (наприклад, при неврожаї) також може призвести до інфляції пропозиції. Очікування інфляції споживачами і діловими колами призводять до інфляції, якщо при цьому зростає число покупок, а продавці поступово підвищують ціни.

Негативний ефект інфляції залежить багато в чому від того, наскільки точно вона передбачається і наскільки вона несподівана: інакше постраждають люди, що живуть на фіксовані грошові доходи, які мають грошові накопичення і дали позики під відсотки без урахування інфляції.

Кредитна система та грошово-кредитна політика

Сучасна кредитна система являє собою комплекс валютно-фінансових установ, які активно використовуються державою з метою регулювання економіки. Кредитна система служить потужним чинником концентрації виробництва і централізації капіталу, сприяє швидкій мобілізації вільних грошових коштів та їх використанню в економіці країни.

У сучасній кредитній системі виділяються три основних ланки: Центральний банк, комерційні банки, спеціалізовані кредитно-фінансові інститути (пенсійні фонди, інвестиційні та іпотечні банки, страхові компанії тощо). Центральний банк посідає чільне місце і виконує ряд важливих функцій: емісію банкнот, зберігання державних золото-валютних резервів, контроль за діяльністю кредитних установ, кредитування комерційних банків та ін. Комерційні банки приймають вклади населення і підприємств, що видають кредити, виконують фінансове обслуговування клієнтів. Операції комерційного банку підрозділяються на пасивні (залучення коштів) і активні (розміщення коштів).

У ринковій економіці непорушним законом є те, що гроші повинні перебувати в постійному обороті. Кредит являє собою рух позичкового капіталу, що здійснюється на засадах терміновості, зворотності і платності.

У процесі історичного розвитку кредит придбав різноманітні форми, основні з яких – комерційний і банківський кредит. Комерційний кредит надається підприємствами одне одному у товарній формі насамперед шляхом відстрочки платежу. Зазвичай комерційний кредит оформляється векселем. Вексель – це цінний папір, що представляє безумовне грошове зобов'язання сплатити до настання терміну визначену суму грошей власнику векселя. Банківський кредит надається кредитно-фінансовими установами будь-яким господарським суб'єктам у вигляді грошових позик. Банківські кредити поділяються на короткострокові (до 1 року), середньострокові (від 1 до 5 років) і довгострокові (понад 5 років). До інших форм кредиту відносяться: споживчий, іпотечний, державний і міжнародний кредит.

Грошова (монетарна) політика являє собою комплекс заходів, які вживаються Центральним банком з метою регулювання економіки шляхом впливу на стан кредиту і грошового обігу. Центральний банк переслідує конкретні цілі: регулювання темпів економічного зростання, стримування інфляції, досягнення збалансованості платіжного балансу.

Найважливішими інструментами кредитно-грошової політики Центрального банку є: операції на відкритому ринку; обліково-процентна (дисконтна) політика; зміна норми обов'язкових резервів для банківських установ.

Суть операцій на відкритому ринку – це купівля або продаж державних облігацій. Продаючи облігації комерційним банкам, Центральний банк прагне до зниження в них резервів, а надалі – і депозитів. Купуючи державні облігації, Центральний банк добивається зворотного ефекту.

Обліково-процентна (дисконтна) політика полягає в регулюванні розмірів процентної ставки (дисконту), за якою комерційні банки можуть запозичити резерви у Центрального банку. При підвищенні Центральним банком ставки за кредитами комерційні банки також підвищують процентні ставки, скорочують кредитні операції і навпаки.

Центральний банк також безпосередньо впливає на величину банківських резервів шляхом одноразової зміни норми обов'язкових резервів для всіх банківських установ.

Методи грошової політики здійснюються оперативно і гнучко і допомагають успішно боротися з інфляцією та долати невеликі спади.

Державний бюджет

Державний бюджет займає центральне місце у фінансовій системі, що представляє собою сукупність фінансових відносин і інструментів, що їх регулюють. Бюджетна система відображає особливості соціально-економічного ладу й державного устрою країни і звичайно має як би двох'ярусну побудову – державний і місцеві бюджети.

Державний бюджет являє собою централізований фонд грошових ресурсів держави. У бюджеті відображається структура витрат і доходів держави. Витрати показують напрямок і цілі бюджетних асигнувань і за своєю структурою включають: витрати на державне управління, оборону, соціальні цілі, господарську та зовнішньоекономічну діяльність держави. Бюджет використовується також для державного регулювання економіки, впливу на господарську кон'юнктуру і здійснення антикризових заходів. За рахунок видатків місцевих бюджетів фінансуються об'єкти комунальної власності, будівництво доріг, шкіл, житла, утримуються місцева адміністрація, поліція, органи суду та прокуратури. Доходи державного бюджету складаються з податків, які стягуються центральними та місцевими органами влади, державних позик, а також надходжень так званих позабюджетних або цільових фондів.

Бюджетний процес передбачає балансування (вирівнювання) державних доходів і витрат. Однак на практиці майже у всіх країнах в даний час має місце значне перевищення державних витрат над доходами. Наслідком

цього є зростання бюджетних дефіцитів. Причини цього – зростання ролі держави в різних сферах життя, розширення його економічних і соціальних функцій, збільшення військових витрат, чисельності державного апарату та ін. У результаті зростає державний борг – загальний розмір заборгованості уряду власникам державних цінних паперів, який дорівнює сумі минулих бюджетних дефіцитів (мінус бюджетні надлишки).

Податки

Податки – це платежі, які в обов'язковому порядку сплачують в доход держави юридичні та фізичні особи – підприємства, організації, громадяни. Суспільне призначення податків проявляється в їх функціях – фінансовій та економічній. Фінансова (фіскальна) полягає у формуванні грошових доходів держави. Економічна функція полягає у впливі через податки на суспільне відтворення, тобто на соціально-економічні процеси в суспільстві.

Функції податків взаємопов'язані. Зростання податкових надходжень до бюджету, тобто реалізація фіскальної функції, створює матеріальну можливість для здійснення економічної ролі держави, тобто економічної функції податків. У той же час досягнуте в результаті економічного регулювання прискорення розвитку і росту доходності виробництва дозволяє державі мати більше коштів. Це означає, що економічна функція податків сприяє здійсненню фіскальної, зміцнює її.

Всі податки можна класифікувати за кількома ознаками:

- по суб'єктах оподаткування (за цією ознакою податки визначаються структурою територіального поділу країни);
- за об'єктами оподаткування (що виступає об'єктом оподаткування – дохід, майно, спадщина, прибуток);
- залежно від співвідношення між ставкою податку і доходом (прогресивні, пропорційні і регресивні);
- в залежності від фактичних платників податку (прямі, якщо платник сам сплачує податок, і непрямі, якщо податок перекладається на іншого платника).

Податкова система кожної країни включає сукупність податків, методи їх обчислення і податковий контроль. У оподаткування існують об'єктивні межі відряхувань. Вони викликані тим, що з одного боку, потрібно збільшувати доходи бюджету, що веде до зростання податків. З іншого боку, потрібно стимулювати виробництво, а, значить, знижувати податки. Тому часто застосовуються податкові пільги – це часткове або повне звільнення фізичних або юридичних осіб від податків. Види податкових пільг: неопо-

датковуваний мінімальний дохід; податкові знижки; виключення з оподаткованого доходу деяких сум витрат і т. д.

Податкова система повинна бути сталою, однак незмінної податкової політики не буває, тому що це – інструмент державного регулювання економіки.

Економічне зростання

Економічне зростання означає поступальний рух економіки, її прогрес і розвиток. Економічне зростання у масштабі всього суспільного виробництва представлено збільшенням річного обсягу виробництва товарів і послуг. Для вимірювання економічного зростання використовуються показники валового національного продукту і валового внутрішнього продукту. Економічне зростання прийнято вимірювати як в абсолютних, так і у відносних величинах (у відсотках до величини попереднього періоду). При зіставленні економічного зростання на міжнародному рівні широко використовується і такий показник, як «величина ВВП на душу населення» і темпи його зростання. При однаковому обсязі реального національного продукту його величина, що припадає на душу населення, буде залежати від чисельності населення даної країни. Підвищення середнього рівня життя відбувається лише при такому збільшенні обсягу виробництва (ВВП), що перевищує зростання населення.

Розрізняють два типи економічного зростання: екстенсивний та інтенсивний. Екстенсивне збільшення виробництва товарів і послуг відбувається за рахунок залучення додаткових факторів виробництва – землі, праці, капіталу, при цьому їх якісний і технічний рівні залишаються незмінними. Але оскільки ресурси суспільства небезмежні, то переважно інтенсивний тип економічного зростання, при якому зростання виробництва досягається за рахунок зростання продуктивності праці на удосконаленій економічній базі і більш ефективного використання всіх факторів виробництва.

Джерела економічного зростання – це ті необхідні умови, які роблять можливим збільшення обсягу та підвищення якості вироблених товарів і послуг в даний період часу. До них відносяться: кількість і якість природних і трудових ресурсів, обсяг основного капіталу, технології, рівень сукупних витрат, ефективність розподілу ресурсів, а також соціальна, культурна і політична атмосфера в країні, економічна політика, що проводиться державою.

Контрольні запитання і завдання

1. Перелічіть основні об'єкти макроекономічного аналізу.
2. Назвіть основні макроекономічні цілі.
3. За якими ознаками утворюються відмінності між валовим національним продуктом і валовим внутрішнім продуктом?
4. Які співвідношення між валовим національним продуктом, національним доходом, особистим доходом і доходом у розпорядженні?
5. Що таке система національних рахунків?
6. Що таке повна зайнятість?
7. Сформулюйте проблему макроекономічної рівноваги.
8. Як виглядають криві сукупного попиту та сукупної пропозиції?
9. Дайте визначення поняттю мультиплікатора.
10. У чому відмінності класичних і кейнсіанських моделей рівноваги?
11. Що розуміється під економічним зростанням? Як воно вимірюється?
12. Охарактеризуйте причини економічних циклів.
13. Що розуміється під економічними функціями держави?
14. Назвіть основні інструменти державного регулювання економіки.
15. Опишіть схему утворення доходів і видатків державного бюджету.
16. Охарактеризуйте причини та наслідки утворення державного боргу.
17. Розкрийте сутність грошей як економічного поняття.
18. Які головні завдання Центрального Банку країни?
19. Наведіть рівняння кількісної теорії грошей.
20. Дайте визначення кредитного ринку.
21. Який з економічних показників найбільше підходить для характеристики стану національного виробництва?
 - А. Індекс споживчих цін.
 - В. Валовий внутрішній продукт.
 - Б. Рівень безробіття.
 - Г. Рівень процентної ставки.
22. Яка з формул відноситься до визначення національного доходу?
 - А. (Валовий внутрішній продукт) мінус (Інвестиції).
 - Б. (Валовий внутрішній продукт) мінус (Споживання).
 - В. (Чистий внутрішній продукт) мінус (Непрямі податки).
 - Г. (Оплата праці) плюс (Прибуток) плюс (Податки).
23. Припустимо, що в базисному році номінальний ВВП склав 500 грошових одиниць. Через 5 років дефлятор ВВП збільшився в 2 рази, а реальний ВВП зріс на 40 %. Чому буде дорівнювати величина номінального ВВП через 5 років?
 - А. 2000.
 - Б. 1400.
 - В. 1000.
 - Г. 750.
24. Працівники, які хотіли б працювати, але зневірилися та припинили пошук робочого місця:

- А. Враховуються у величині фрикційного безробіття.
 - Б. Враховуються у величині структурного безробіття.
 - В. Більше не враховуються в складі робочої сили.
 - Г. Враховуються у величині циклічного безробіття.
25. Один з ефектів несподіваної інфляції полягає в тому, що багатство перерозподіляється:
- А. Від позичальників до кредиторів.
 - Б. Від кредиторів до позичальників.
 - В. Від молодих людей до старих.
 - Г. Від держави до фірм.
26. Якщо рівень цін зростає, а національне виробництво падає, то це визначається:
- А. Зміщенням кривої сукупного попиту вправо.
 - Б. Зміщенням кривої сукупного попиту вліво.
 - В. Зміщенням кривої сукупної пропозиції вліво.
 - Г. Зміщенням кривої сукупної пропозиції вправо.
27. Економічне зростання характеризується:
- А. Зрушенням вправо кривої виробничих можливостей.
 - Б. Зрушенням вліво кривої виробничих можливостей.
 - В. Рухом точки вздовж кривої виробничих можливостей вгору або вниз.
 - Г. Рухом від точки, що лежить ліворуч від кривої виробничих можливостей, до точки на кривій виробничих можливостей.
28. Урядова політика в області витрат і оподаткування називається:
- А. Монетарною політикою.
 - Б. Кредитною політикою.
 - В. Фіскальною політикою.
 - Г. Політикою розподілу доходів.
29. Відповідно до закону Оукена, перевищення фактичного рівня безробіття на 2 % над його природним рівнем означає, що відставання фактичного ВВП від реального дорівнює:
- А. 5 %.
 - Б. 2 %.
 - В. 2,5 %.
 - Г. 3 %.
30. Якщо Центральний Банк приймає рішення скоротити пропозицію грошей, він може:
- А. Здійснити купівлю державних облігацій на відкритому ринку.
 - Б. Зменшити облікову ставку.
 - В. Збільшити норму обов'язкових резервів.
 - Г. Все перераховане вірно.

Розділ IV. ПОНЯТТЯ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Світове господарство

При переході товарного виробництва від стадії світового ринку до стадії світового господарства виникає міжнародне переміщення не тільки товарів, але і факторів виробництва, насамперед капіталу та робочої сили. Таким чином, категорія світового господарства торкається не тільки сфери обігу, а й сфери виробництва.

Світове господарство – це сукупність національних економік країн світу, пов'язаних між собою мобільними факторами виробництва. Основою світового господарства є міжнародний поділ праці та інших факторів виробництва, а також інтернаціоналізація господарського життя, що призводить до зростання на цій основі міжнародних форм виробництва і виникнення економік відкритого типу.

Суб'єктами світового господарства виступають транснаціональні компанії, національні господарства, міжнародні інтеграційні об'єднання, які самі є системами з властивим тільки їм регулюванням. Відносини між окремими елементами світового господарства можуть здійснюватися на міжнародному або транснаціональному рівні.

У соціально-економічному плані світове господарство неоднорідне. Провідне місце займають промислово розвинуті західні країни. Особливе місце займають країни, що розвиваються, у яких багато в чому зберігається залежний характер їхніх економік від індустріальних країн.

Світове господарство складається з підсистем, які мають певну спільність і відмінності і переслідують у своєму розвитку не тільки спільні цілі глобальних систем, а й вирішують свої завдання. Для виділення підсистем застосовують ряд критеріїв: рівень економічного розвитку; соціальна структура економіки; тип економічного зростання, рівень і характер зовнішньоекономічних зв'язків.

Міжнародні економічні відносини

Міжнародні економічні відносини (МЕВ) – це господарські відносини між юридичними та фізичними особами різних країн.

Основна причина виникнення і розвитку міжнародних економічних відносин полягає у відмінності наділеного країн факторами виробництва

(економічними ресурсами). З одного боку, це веде до міжнародного розподілу праці, а з іншого – до переміщення цих факторів між країнами.

Основними формами міжнародних економічних відносин є міжнародна торгівля, міжнародний рух капіталів, міжнародна трудова міграція та міжнародна економічна інтеграція. Крім того, виділяють міжнародну спеціалізацію виробництва та науково-технічних робіт, валютно-фінансові зв'язки і відносини між країнами.

Механізм регулювання міжнародних економічних відносин являє собою систему принципів, інструментів та методів управління господарськими зв'язками, в які вступають суб'єкти міжнародних економічних відносин. Механізм регулювання міжнародних економічних відносин складається з двох взаємопов'язаних елементів: національного та міжнародного. Національну складову регулювання можна визначити як цілеспрямований вплив держави на сферу зовнішньоекономічних відносин. Міжнародна складова механізму являє собою систему узгодженого впливу декількох країн на міжнародні економічні відносини в цілому, або на їх окремі сфери.

Економічна інтеграція

Економічна інтеграція – процес економічної взаємодії країн, що приводить до зближення господарських механізмів, приймає форму міждержавних угод і узгоджено регульований міждержавними органами.

Передумови інтеграції: 1) близькість рівнів економічного розвитку країн; 2) близькість ступеня розвиненості ринкових відносин; 3) географічна близькість; 4) наявність історично сформованих економічних зв'язків; 5) спільність проблем, що стоять перед країнами.

Цілі інтеграції:

- сприяння структурній перебудові економіки;
- підтримка у здійсненні економічних реформ і створення ринкової економіки;
- підтримка молодих галузей національної промисловості;
- використання переваг економіки масштабу, що дозволить розширити розміри ринку і збільшити міжнародне переміщення факторів виробництва;
- вирішення завдань торгової політики;
- зміцнення взаєморозуміння і співробітництва країн.

Історично інтеграція еволюціонує через кілька основних етапів, кожен з яких свідчить про ступінь її зрілості.

Етапи інтеграції:

I рівень – етап, що характеризується створенням преференційних торгових угод, відповідно до яких країни надають більш сприятливий режим одна одній, ніж третім країнам. При цьому національні митні тарифи кожної з країн зберігаються.

II рівень – етап створення зони вільної торгівлі, що передбачає повне скасування митних тарифів у взаємній торгівлі при збереженні національних митних тарифів у відносинах з третіми країнами.

III рівень – етап, пов'язаний з утворенням митного союзу – узгодженої скасуванням національних митних тарифів і введенням загального митного тарифу і єдиної системи нетарифного регулювання торгівлі по відношенню до третіх країн.

IV рівень – етап спільного ринку, при якому свобода руху товарів і послуг доповнюється свободою руху факторів виробництва – капіталу та робочої сили.

V рівень – інтеграція перетворюється в економічний союз, який передбачає поряд із загальним митним тарифом і вільним рухом товарів і факторів виробництва також і координацію макроекономічної політики й уніфікацію законодавств у ключових областях – валютній, бюджетній, грошовій.

Можливо здійснення VI рівня інтеграції – політичного союзу, який передбачав би передачу національними урядами більшої частини своїх функцій наддержавним органам щодо відносин з третіми країнами.

Найбільш розвинутим у світі інтеграційною угрупованням є Європейський Союз.

Митний тариф

Митний тариф можна визначити наступним чином:

- як інструмент торгової політики та державного регулювання внутрішнього ринку країни при його взаємодії зі світовим ринком;
- систематизоване зведення ставок митних зборів, що застосовуються до товарів, що переміщуються через кордон;
- конкретна ставка мита, що підлягає сплаті при ввезенні – вивезенні товару з території країни (у даному випадку поняття митного тарифу збігається з поняттям мита).

Мита виконують такі функції:

- фіскальну, оскільки вони є однією зі статей доходної частини державного бюджету;
- протекціоністську (захисну), тому що вони є інструментом огоро-

дження місцевих виробників від іноземної конкуренції.

Введення тарифів впливає на економіку країни (див. рис. 13).

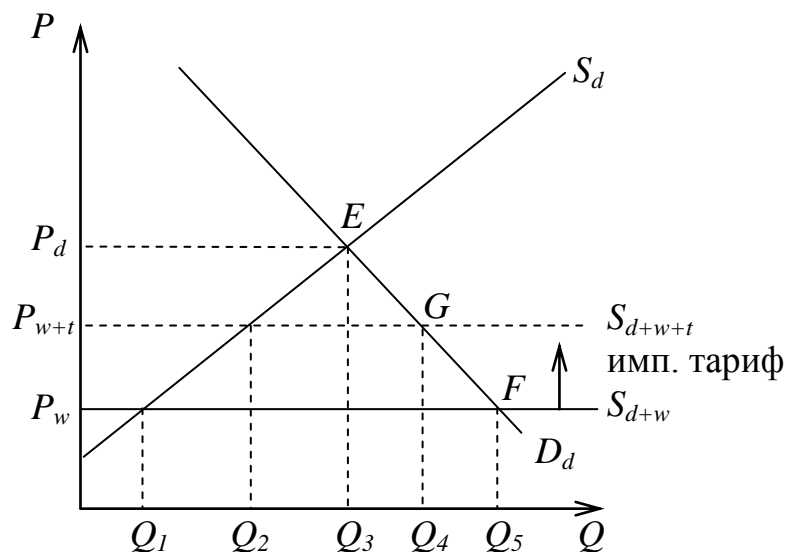

Рисунок 13 – Вплив тарифу на економіку країни

До початку торгівлі. Лінія S_d – пряма внутрішньої пропозиції, лінія D_d – пряма внутрішнього попиту. Країна виробляє і споживає товар в точці E , тобто Q_3 товару за ціною P_d при свободі торгівлі. Світова ціна на товар (P_w) нижча за внутрішню ціну. Світові поставки товару не обмежені за ціною P_w , крива пропозиції представлена лінією $S_d + w$. Рівновага буде досягнута в точці F , в якій обсяг попиту складе Q_5 , пропозиції – Q_1 . Q_1Q_5 товару імпортується. Внутрішня ціна товару впала з P_d до P_w , місцеві виробники продають на Q_3Q_1 товару менше, ніж до торгівлі.

Після введення тарифу. Внутрішня ціна імпортного товару зростає на розмір мита з P_w до $P_w + t$. Крива пропозиції зміщується вгору на рівень $S_d + w + t$. Рівновага досягається в точці G , в якій внутрішнє виробництво збільшується на Q_1Q_2 , а внутрішнє споживання падає на Q_5Q_4 . Імпорт скорочується з Q_1Q_5 до Q_2Q_4 (див. рис. 13).

Економічні наслідки тарифів:

- 1) в результаті оподаткування імпорту митом відбувається збільшення доходів бюджету; останні перерозподіляються від споживачів на користь держави;
- 2) відбувається перерозподіл доходів від споживачів до виробників продукції, яка конкурує з імпортом;
- 3) виникає необхідність внутрішнього виробництва під захистом тарифу додаткової кількості товарів при більш високих витратах, при цьому задіяні ресурси, спеціально не призначені для виробництва даного товару, що підвищує витрати виробництва і знижує його ефективність;

4) скорочується споживання товару в результаті зростання його ціни на внутрішньому ринку.

Крім того, тариф на імпорт побічно підриває експорт країни, веде до скорочення загального рівня зайнятості та в кінцевому рахунку веде до згорання більш ефективних галузей і експансії неефективних.

Міжнародна валютно-фінансова система

Міжнародна валютно-фінансова система – закріплена в міжнародних угодах форма організації валютно-фінансових відносин, що функціонують самостійно або обслуговують міжнародний рух товарів і факторів виробництва. Валютно-фінансова система опосередковує зв'язки між окремими суб'єктами в світовій економіці і сприяє розвитку міжнародної торгівлі та руху факторів виробництва.

Валютно-фінансова система складається з двох груп елементів – валютних і фінансових. До перших відносяться національні валюти, умови їх взаємної конвертованості і звернення, валютний паритет, валютний курс і механізми його регулювання; до других – міжнародні фінансові ринки і механізми торгівлі конкретними фінансовими інструментами. Самостійним елементом валютно-фінансової системи є міжнародні розрахунки.

Під валютою розуміється будь-який товар, здатний виконувати функцію засобу обміну на міжнародній арені. Розрізняють національну валюту, іноземну валюту, резервну валюту, вільно конвертовану валюту, тверду валюту. Однією з найважливіших характеристик валюти є її конвертованість, під якою розуміється здатність вільного обміну національної валюти на іноземну і використання іноземної валюти в угодах з реальними і фінансовими активами. Розрізняють конвертованість за поточними операціями, конвертованість за капітальними операціями, повну конвертованість, внутрішню конвертованість, зовнішню конвертованість.

Валютні системи еволюціонували тривалий час. Їх класифікація заснована на тому, який саме актив визнається резервним. За цим критерієм виділяються системи золотого, золотодевизного і девизного стандарту.

Золотий стандарт (з 1880 до 1914 р. і з 1925 до 1931 р.) – міжнародна валютна система, заснована на офіційному закріпленні золотого вмісту в одиниці національної валюти із зобов'язанням центральних банків купувати і продавати національну валюту в обмін на золото. Валютні курси були фіксованими, що називалося монетним паритетом. Курси могли коливатися навколо монетного паритету в рамках золотих точок, якщо валютний курс ви-

ходив за рамки золотих точок, то відбувався перелив золота з країни в країну, що повертало курс на місце. Країни не могли контролювати грошову масу, що викликало процеси макроекономічної нестабільності. Дефіцит платіжного балансу покривався золотом і переливом короткострокового капіталу.

Золотодев'язний стандарт (1944–1971 рр.) – Міжнародна валютна система, заснована на офіційно встановлених фіксованих паритетах валют до долара США, який був конвертований в золото за фіксованим курсом.

Основні елементи Бреттон-Вудської валютної системи:

- введення уніфікованої системи валютних курсів у відповідності з офіційно зафіксованим курсом валюти до золота чи іншої валюти;
- встановлення паритету валют до золота або безпосередньо, або через золотий вміст долара США, зафіксоване на 1.07.1944 р. в розмірі 0,88571 г золота за 1 дол., або 35 дол. за унцію;
- забезпечення конвертованості двох резервних валют – долара США і фунта стерлінгів на золото за офіційним курсом;
- підтримка курсу всіх валют в межах 1 % відхилення від паритету;
- отримання згоди МВФ на будь-яку зміну курсу, що перевищує 10 % відхилення від паритету.

Сучасна валютна система (з 1978 р.) – це дев'язна система з комбінацією фіксованих і плаваючих курсів, що регулюється на двосторонній і багатосторонній основі.

Основні риси сучасної валютної системи:

- країни можуть використовувати будь-яку систему валютного курсу на свій вибір – фіксованого або плаваючого;
- МВФ повинен здійснювати жорсткий нагляд за розвитком валютних курсів і угодами про їх встановлення;
- відмінена офіційна ціна золота, і воно перестало грати роль офіційного засобу платежу між МВФ і його членами;
- створені спеціальні права запозичення (СПЗ) як додатковий резервний актив в міжнародній валютній системі.

Валютний курс

Валютний курс – ціна одиниці національної валюти, виражена в одиницях іноземної валюти.

Види валютних курсів:

- фіксований – офіційно встановлене співвідношення між національ-

ними валютами, що допускає тимчасове відхилення від нього в одну чи іншу сторону не більше ніж на 2,25 %;

- обмежено гнучкий – офіційно встановлене співвідношення між національними валютами, що допускає невеликі коливання валютного курсу у відповідності до встановлених правил;
- плаваючий – курс, що вільно змінюється під впливом попиту і пропозиції, на який держава може за певних умов впливати шляхом валютних інтервенцій.

Економічний сенс зміни валютного курсу при режимі плаваючого та фіксованого валютного курсу є різним. Якщо країна дотримується режиму плаваючого валютного курсу, то його зміна відбувається як результат простої взаємодії ринкових сил попиту і пропозиції. В результаті національна валюта може або знецінитися, що означає одночасне подорожчання іноземної валюти, або подорожчати, що означає одночасне знецінення іноземної валюти. У випадку фіксованого режиму валютного курсу його адаптація відбувається інакше. Наприклад, при зростанні попиту на іноземну валюту Центральний банк продає іноземну валюту зі своїх резервів для утримання курсу на колишньому рівні. Одночасно відбувається скорочення обсягу національної валюти, що знаходиться в обігу. Зменшення грошової маси означає скорочення витрат, у тому числі і на імпорт, що зменшує попит на валюту. Процес адаптації відбувається до тих пір, поки курс не відновиться.

Фактори, що впливають на валютний курс:

1. Зміни у смаках споживачів. Якщо споживачі стали віддавати перевагу товарам іншої країни, то попит на іноземну валюту і, відповідно, її валютний курс зросте.

2. Відносна зміна цін. Якщо рівень внутрішніх цін підвищиться, а в іншій країні залишиться незмінним, то споживачі будуть віддавати перевагу товарам іншої країни, що підвищить попит на іноземну валюту, і курс іноземної валюти підвищиться.

3. Відносні зміни в доходах. Якщо зростання національного доходу однієї країни обганяє зростання цього показника в інших країнах, то курс її валюти знизиться.

4. Відносні реальні процентні ставки. Якщо реальні процентні ставки в країні підвищуються, то і курс її валюти підвищується.

Платіжний і торговельний баланс

Платіжний баланс – статистичний звіт, в якому в систематичному ви-

гляді наводяться сумарні дані про зовнішньоекономічні операції даної країни з іншими країнами світу за певний період часу.

Платіжний баланс має три складові частини: рахунок поточних операцій, рахунок руху капіталів і офіційні резерви.

У рахунку поточних операцій обліковуються операції, пов'язані з експортом-імпортом товарів, послуг, чисті доходи від інвестицій, чисті грошові перекази. Всі операції в сумі представляють собою баланс по поточних операціях. Складовою частиною балансу по поточних операціях є торговельний баланс, що показує різницю між товарним експортом країни та її товарним імпортом. Якщо експорт перевищує імпорт, то утворюється позитивне сальдо торговельного балансу; якщо імпорт перевищує експорт, то виникає негативне сальдо торгового балансу.

Рахунок руху капіталів відображає потоки капіталу, пов'язані з купівлею-продажем матеріальних і фінансових активів, які мали місце в певному році. Приплив капіталу в країну і відтік капіталу з країни в сумі становлять баланс руху капіталів.

Баланс поточних операцій і баланс руху капіталів взаємозалежні. Вони є відображенням один одного. Дефіцит платіжного балансу по поточних операціях фінансується в основному чистим припливом капіталу за рахунок руху капіталів. І навпаки, профіцит поточного платіжного балансу країни супроводжується чистим відтоком капіталу.

У кожній країні існують офіційні резерви, тобто запаси іноземної валюти, які використовуються для врегулювання незбалансованості платіжного балансу поточних операцій і руху капіталів.

Слід зазначити, що всі три складові частини платіжного балансу: рахунок поточних операцій, рух капіталів та офіційні резерви, – у сумі повинні складати нуль. В іншому випадку мають місце дефіцити або профіцити платіжного балансу. Якщо баланс рахунків поточних операцій і руху капіталів має від'ємне значення, то сальдо платіжного балансу є негативним, і навпаки.

Контрольні запитання і завдання

1. У чому сутність світового господарства? Від чого залежить місце країни в системі світового господарства?

2. У чому полягає проблема інтеграції України у світове господарство? Від чого залежить успішне вирішення цієї проблеми?

3. Розкрийте передумови та основні етапи інтеграційного процесу, що в них спільного і в чому відмінність?

4. У чому відмінність між політикою вільної торгівлі та протекціонізмом?
5. Які аргументи використовують прихильники і противники тарифів?
6. Які причини еволюції міжнародної валютно-фінансової системи?
7. У чому відмінність системи золотого, золотодевізного стандарту і сучасної валютно-фінансової системи?
8. Охарактеризуйте фактори, що впливають на валютний курс.
9. Виявіть недоліки і переваги систем фіксованого та плаваючого валютного курсу.
10. У чому значення платіжного балансу? Як платіжний баланс співвідноситься з торговим?
11. Яка з перелічених нижче співвідношень витрат за відсутності зовнішньої торгівлі є визначальними для налагодження взаємовигідних зовнішньоторговельних відносин?
 - А. Співвідношення витрат на виробництво товару А в цій країні і за кордоном.
 - Б. Співвідношення витрат на виробництво товару А і товару Б в даній країні.
 - В. Співвідношення витрат на виробництво товару А, виражених в одиницях товару Б, у даній країні і за кордоном.
12. Припустимо, що використовуючи всі свої ресурси для виробництва товару X, країна А може виробити 80 одиниць X; використовуючи всі свої ресурси для виробництва товару Y, вона може випустити 40 одиниць Y. Аналогічні показники для країни Б – 60 X і 60 Y. Вважаючи, що витрати постійні, покажіть, на виробництві яких продуктів повинна спеціалізуватися кожна з країн? Чому? Покажіть межі умов торгівлі.
13. Хто найбільше виграє від вільної зовнішньої торгівлі?
 - А. Споживачі.
 - Б. Галузі, що конкурують з імпортом.
 - В. Країни, що розвиваються.
 - Г. Молоді галузі виробництва.
14. Чому галузі, що конкурують з імпортом, виступають проти вільної зовнішньої торгівлі?
 - А. Їм доведеться підвищити ефективність виробництва, щоб залишатися конкурентоспроможними.
 - Б. Вони втрачають обсяг продаж тим споживачам, які віддають перевагу імпортній продукції.
 - В. Їм доведеться продавати свою продукцію за більш низькими цінами, тому що конкуренція загостриться.

- Г. Усі відповіді вірні.
15. Імпортний тариф рівнозначний:
- А. Податку на споживання.
 - Б. Податку на споживання та субсидії на виробництво товарів, що конкурують з імпортом.
 - В. Податку на споживання і податку на виробництво.
16. Рахунок поточних операцій платіжного балансу включає все, за винятком:
- А. Товарного імпорту.
 - Б. Чистих доходів від інвестицій.
 - В. Транспортних послуг іноземним державам.
 - Г. Змін в активах країни за кордоном.
 - Д. Чистих поточних трансфертів.
17. Дайте відповіді на наступні запитання, базуючись на наведених нижче даних платіжного балансу країни (дані в млрд. дол.)
Товарний експорт + 80.	Чисті доходи від інвестицій – 10.
Товарний імпорт – 60.	Імпорт послуг – 20.
Експорт послуг + 30.	Чисті трансферти + 20.
Приплив капіталу + 20.	Відтік капіталу – 80.
Офіційні резерви + 20.	
- Яка величина торгового балансу? Яка величина балансу поточних операцій? Яка величина балансу руху капіталів? Яке сальдо балансу офіційних розрахунків?
18. Якщо Центральний Банк продає офіційні валютні резерви на валютному ринку для підтримки фіксованого рівня валютного курсу, то:
- А. Курс національної валюти зафіксований на рівні нижче його рівноважного значення.
 - Б. Курс національної валюти зафіксований на рівні вище його рівноважного значення.
 - В. Платіжний баланс офіційних розрахунків зводиться з позитивним сальдо.
 - Г. Не можна сказати нічого визначеного.
19. Яке з тверджень щодо фіксованого валютного курсу є невірним:
- А. Кращий для невеликих відкритих економік, сильно залежних від зовнішньої торгівлі.
 - Б. Робить неможливим проведення незалежної кредитно-грошової політики.
 - В. Виступає «автоматичним стабілізатором», що приводить в рів-

новагу платіжний баланс.

Г. Оптимальний у випадку, коли країна стикається з непередбачуваними змінами в попиті на гроші.

20. Україна вирішує ввести зовнішньоторговельні обмеження на імпорту. Результатом такої політики буде:

- А. Реальне знецінення гривні.
- Б. Поліпшення балансу поточних операцій України.
- В. Зниження українського імпорту.
- Г. Зниження рівня інфляції в Україні.
- Д. Все вище перераховане вірно.

Розділ V. ВАРІАНТИ ІНДИВІДУАЛЬНИХ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ І ВКАЗІВКИ ДО ЇХ ВИКОНАННЯ

Варіанти індивідуальних контрольних робіт

Варіант 1

1. Предмет та метод економічної теорії.
2. Система національних рахунків та її показники.
3. Розв'яжіть задачу:

Функція попиту на товар $Q_d = 40 - 7p$, функція пропозиції $Q_s = -6 + 16p$. Визначить рівноважну ціну і рівноважний обсяг продажу. Зобразіть на графіку криві попиту та пропозиції на даний товар. Накресліть нові графіки попиту та пропонування, які відображали б такі події: 1) доходи споживачів зменшились; 2) ціни товарів-субститутів зросли; 3) ціни на ресурси зменшились.

Варіант 2

1. Економічні системи та відносини власності.
2. Сукупний попит та сукупна пропозиція. Фактори, що на них впливають.
3. Розв'яжіть задачу:

Заповніть таблицю:

Q	FC	VC	TC	MC	AFC	AVC	ATC
0	185	0					
1		225					
2		270					
3		325					
4		390					
5		465					

Побудуйте криві AFC , AVC , ATC та MC на одному графіку. Дайте відповідь, що відбувається з кривими: 1) AFC , коли обсяги виробництва зростають; 2) AVC , коли обсяги виробництва зростають; 3) ATC , коли обсяги виробництва зростають; 4) MC , коли обсяги виробництва зростають; 5) у яких точках граничні витрати перетинають криві AVC та ATC ?

Варіант 3

1. Модель кругообігу продукту, ресурсів та доходів.
2. Макроекономічна рівновага в класичній моделі.
3. Розв'яжіть задачу:

Функція попиту населення на товар даного виду має вид $Q_d = 8 - p$, функція його пропозиції: $Q_s = 2p - 4$. Визначте рівноважну ціну і рівноважний обсяг продажу товару. Зобразіть на графіку криві попиту та пропозиції цього товару, а також точку ринкової рівноваги. Визначте обсяг продажу і величину незадоволеного попиту, якщо ціна товару буде фіксована на рівні 3 грн. за одиницю.

Варіант 4

1. Попит та закон попиту. Фактори, що впливають на попит.
2. Макроекономічна рівновага в кейнсіанській моделі.
3. Розв'яжіть задачу:

У таблиці, наведеній нижче, показано залежність загальних витрат від випуску продукції. Визначте постійні, змінні, граничні та середні витрати. При якому обсязі випуску прибуток буде максимальним, якщо $P = 50$ грн. Подайте графічну ілюстрацію.

Випуск продукції (шт.)	0	1	2	3	4
Загальні витрати (грн.)	80	150	200	250	320

Варіант 5

1. Цінова еластичність попиту. Фактори цінової еластичності попиту.
2. ВВП та його вимірювання. Потенційний, номінальний та реальний ВВП.
3. Розв'яжіть задачу:

Заповніть таблицю:

	FC	VC	TC	MC	AFC	AVC	ATC
0	60	0					
1		45					
2		85					
3		120					

4		150					
5		185					

Побудуйте криві FC , VC і TC на одному графіку: 1) чому графік FC є горизонтальною прямою; 2) чому при збільшенні обсягів виробництва VC зростає; 3) чому крива TC має такий самий нахил, як і крива VC ?

Варіант 6

1. Пропозиція та закон пропозиції. Фактори, що впливають на пропозицію.
2. Споживання, збереження, інвестиції та їх взаємозв'язок.
3. Розв'яжіть задачу:

Функція попиту населення на товар даного виду має вид $Q_d = 7 - p$, функція його пропозиції: $Q_s = 3 + p$. Визначте рівноважну ціну і рівноважний обсяг продажів. Зобразіть на графіку криві попиту та пропозиції на даний товар. Накресліть нові графіки попиту та пропонування, які відображали б такі події: 1) держава вводить податок на споживача; 2) уряд надасть виробникам субсидію; 3) ціни товарів-комплементів зросли.

Варіант 7

1. Теорія споживчої поведінки.
2. Економічний цикл та його фази.
3. Розв'яжіть задачу:

Заповніть таблицю:

Q	FC	VC	TC	MC	AFC	AVC	ATC
0	60	0					
1		50					
2		90					
3		125					
4		158					
5		195					

Побудуйте криві FC , VC і TC на одному графіку: 1) чому графік FC є горизонтальною прямою; 2) чому при збільшенні обсягів виробництва VC зростає; 3) чому крива TC має такий самий нахил, як і крива VC ?

Варіант 8

1. Нормальний, бухгалтерський та економічний прибуток.
2. Теорія циклічності та спадів. Причини кризових коливань.
3. Розв'яжіть задачу:

Функція попиту населення на товар даного виду має вид $Q_d = 10 - p$,

функція пропозиції даного товару: $Q_s = 5 + 2p$. Визначить рівноважну ціну і рівноважний обсяг продажів. Зобразить на графіку криві попиту та пропозиції на даний товар. Припустимо, на даний товар встановлюється фіксована ціна на рівні 3 грошових одиниці. Визначить обсяг незадоволеного попиту.

Варіант 9

1. Категорії економічних ресурсів. Крива виробничих можливостей.
2. Грошово-кредитна політика та її інструменти.
3. Розв'яжіть задачу:

Попит на фотоапарати описується рівнянням: $Q_d = 100 - p$ їх пропонування задається рівнянням: $Q_s = 2p - 50$. Визначте рівноважну ціну (грн.) та рівноважну кількість (тис. шт.) фотоапаратів. Подайте графічну ілюстрацію. Як зміняться рівноважні ціна та кількість фотоапаратів, якщо буде введений 10 % податок з продажу? Які зміни відбудуться на графіку?

Варіант 10

1. Визначення ціни та об'єму виробництва в умовах досконалої конкуренції. Роль конкуренції в ринковій економіці.
2. Причини та форми безробіття. Проблема безробіття в Україні.
3. Розв'яжіть задачу:

Функція попиту та пропонування має вигляд: $Q_d = 9 - p$, $Q_s = 2p - 6$. Обчисліть параметри ринкової рівноваги (ціна – грн., обсяг – тис. шт.). Накресліть графічну модель ринкової рівноваги, якщо: 1) ціна на даний товар зросте. Яку назву має цей рух? 2) зросте ціна на товар-замінник; 3) зросте ціна на товар-доповнювач.

Варіант 11

1. Витрати виробництва у короткостроковому періоді.
2. Визначення ціни та об'єму виробництва в умовах монополії. Антимонопольна політика: сутність, необхідність.
3. Розв'яжіть задачу:

Заповніть таблицю:

Q	FC	VC	TC	MC	AFC	AVC	ATC
0	185	0					
1		63					
2		103					
3		170					
4		208					
5		254					

Побудуйте криві AFC , AVC , ATC та MC на одному графіку. Дайте відповідь, що відбувається з кривими: 1) AFC , коли обсяги виробництва зростають? 2) AVC , коли обсяги виробництва зростають? 3) ATC , коли обсяги виробництва зростають? 4) MC , коли обсяги виробництва зростають? 5) у яких точках граничні витрати перетинають криві AVC та ATC ?

Варіант 12

1. Витрати виробництва у довгостроковому періоді.
2. Міжнародні економічні відносини: еволюція, види, сучасний стан.
3. Розв'яжіть задачу:

З друку вийшов новий навчальний посібник з економіки. Попит на посібник заданий рівнянням: $Q_d = 6 - p$, пропонування описує рівняння: $Q_s = p - 2$. Визначте рівноважну ціну (грн.) та рівноважну кількість (тис. шт.) посібників. Подайте графічну ілюстрацію. Припустимо, що уряд встановлює податок на продавця у розмірі 2 грн. з одного посібника. Визначте нову рівноважну ціну і рівноважний обсяг продажу. Які зміни відбудуться на графіку?

Варіант 13

1. Банківська система. Функції державного банку та комерційних банків.
2. Ринкова рівновага. Рівноважна ціна, її функції.
3. Розв'яжіть задачу:

Крива попиту на товар задається рівнянням: $Q_d = 2800 - 160p$; крива пропонування: $Q_s = 1600 + 140p$. Побудуйте графіки попиту та пропонування, визначте рівноважні ціну (грн.) та обсяг товару (шт.). Поясніть і проілюструйте графічно ситуацію, яка виникне, якщо ціна на даний товар буде фіксована на рівні 8 грн.

Варіант 14

1. Ринок праці та рівень заробітної плати.
2. Інфляція: причини, вимірювання, види, наслідки. Проблема інфляції в Україні.
3. Розв'яжіть задачу:

Заповніть таблицю:

Q	FC	VC	TC	MC	AFC	AVC	ATC
0	185	0					
1		225					
2		270					
3		325					

4		390					
5		465					

Побудуйте криві FC , VC і TC на одному графіку: 1) чому графік FC є горизонтальною прямою; 2) чому при збільшенні обсягів виробництва VC зростає; 3) чому крива TC має такий самий нахил, як і крива VC ?

Варіант 15

1. Процент, рента, прибуток. Фактори, що впливають на їх рівень.
2. Попит на гроші.
3. Розв'яжіть задачу:

Функція попиту має вигляд: $Q_d = 70 - 2p$, функція пропонування: $Q_s = 10 + p$. Побудуйте графіки попиту та пропонування, визначте рівноважні ціну (грн.) та обсяг продажу (шт.). Накресліть нові графіки попиту та пропонування, які відображали б такі події: 1) збільшення цін на сировину для виробництва даного товару; 2) зниження податку на додану вартість; 3) потужна реклама даного товару.

Варіант 16

1. Нерівність у розподілі доходів. Крива Лоренца, коефіцієнт Джині. Державне регулювання розподілу доходів.
2. Пропозиція грошей. Грошові агрегати.
3. Розв'яжіть задачу:

Функція попиту на товар задана як $Q_d = 30 - 2p$, функція пропозиції – $Q_s = 3p - 10$. Визначити рівноважну ціну і рівноважний обсяг продажів. Зобразити на графіку криві попиту та пропозиції на даний товар. Накресліть нові графіки попиту та пропонування, які відображали б такі події: 1) зниження ціни товару-субституту; 2) зниження цін на сировину для виробництва даного товару; 3) підвищення податку на додану вартість.

Варіант 17

1. Підприємство. Основні види підприємств в країнах ринкової економіки.
2. Грошово-кредитна політика та її інструменти.
3. Розв'яжіть задачу:

Функція попиту на товар задана рівнянням: $Q_d = 8 - p$. Функція пропонування товару: $Q_s = p - 1$. Обчисліть параметри ринкової рівноваги (ціна – грн., обсяг – тис. шт.). Накресліть графічну модель ринкової рівноваги. Накресліть нові графіки попиту та пропонування, які відображали б такі події: 1) підвищення податку на додану вартість;

2) потужна реклама даного товару; 3) скорочення доходів споживачів за умови, що товар нормальний.

Варіант 18

1. Форми власності та види підприємств.
2. Фінансова система та державний бюджет.
3. Розв'яжіть задачу:

Заповніть таблицю:

Q	FC	VC	TC	MC	AFC	AVC	ATC
0	70	0					
1		78					
2		100					
3		108					
4		114					
5		127					

Побудуйте криві AFC , AVC , ATC та MC на одному графіку. Дайте відповідь, що відбувається з кривими: 1) AFC , коли обсяги виробництва зростають; 2) AVC , коли обсяги виробництва зростають; 3) ATC , коли обсяги виробництва зростають; 4) MC , коли обсяги виробництва зростають; 5) у яких точках граничні витрати перетинають криві AVC та ATC ?

Варіант 19

1. Економічні категорії та економічні закони.
2. Податки, їх функції та види. Крива Лафера.
3. Розв'яжіть задачу:

Функція попиту на товар задається рівнянням: $Q_d = 4750 - 350p$, функція пропонування: $Q_s = 1600 + 100p$. Побудуйте графіки попиту та пропонування, визначте рівноважні ціну (грн.) та обсяг продажу (шт.). Що відбудеться, якщо на даний товар урядом буде встановлена фіксована ціна 9 грн.?

Варіант 20

1. Інфраструктура ринку.
2. Валютні системи та валютні курси.
3. Розв'яжіть задачу:

Заповніть таблицю:

Q	FC	VC	TC	MC	AFC	AVC	ATC
0	60	0					
1		45					
2		85					

3		120					
4		150					
5		185					

Побудуйте криві AFC , AVC , ATC та MC на одному графіку. Дайте відповідь, що відбувається з кривими: 1) AFC , коли обсяги виробництва зростають; 2) AVC , коли обсяги виробництва зростають; 3) ATC , коли обсяги виробництва зростають; 4) MC , коли обсяги виробництва зростають; 5) у яких точках граничні витрати перетинають криві AVC та ATC ?

Варіант 21

1. Номінальна, реальна, мінімальна заробітна плата. Фактори, що впливають на рівень заробітної плати.

2. Податкові пільги: цілі, різновидності, економічний ефект.

3. Розв'яжіть задачу:

Функція попиту населення на товар задана рівнянням: $Q_d = 8 - p$; функція пропонування товару: $Q_s = 2p - 4$. Обчисліть рівноважні ціну (грн.) і обсяг продажу (тис. шт.). Визначте обсяг продажу і величину незадоволеного попиту, якщо ціна товару буде фіксована на рівні 3 грн. за одиницю. Подайте графічну ілюстрацію.

Варіант 22

1. Основні моделі ринкової ситуації. Досконала та недосконала конкуренція.

2. Бюджетний дефіцит та державний борг. Проблема державного боргу в Україні.

3. Розв'яжіть задачу:

Заповніть таблицю:

Q	FC	VC	TC	MC	AFC	AVC	ATC
0	70	0					
1		36					
2		64					
3		86					
4		111					
5		140					

Побудуйте криві FC , VC і TC на одному графіку: 1) чому графік FC є горизонтальною прямою; 2) чому при збільшенні обсягів виробництва VC зростає; 3) чому крива TC має такий самий нахил, як і крива VC ?

Варіант 23

1. Сутність грошей, їх функції. Еволюція грошей.

2. Платіжний та торговельний баланс.
3. Розв'яжіть задачу:

Функція попиту на мікроавтобуси має вигляд: $Q_d = 500 - p$, функція пропонування: $Q_s = 2p - 100$. Визначте аналітично та покажіть графічно рівноважну ціну (тис. грн.) та рівноважну кількість товару (тис. шт.). Якими будуть рівноважні ціна і кількість мікроавтобусів, якщо уряд надасть їх виробникам субсидію в розмірі 75 тис. грн. на одиницю товару? Які зміни відбудуться на графіку?

Варіант 24

1. Економічна рента, умови її виникнення, види.
2. Світова економіка, еволюція становлення. Сучасний стан розвитку світового господарства.

3. Розв'яжіть задачу:

Заповніть таблицю:

Q	FC	VC	TC	MC	AFC	AVC	ATC
0	60	0					
1		32					
2		56					
3		74					
4		94					
5		118					

Побудуйте криві AFC , AVC , ATC та MC на одному графіку. Дайте відповідь, що відбувається з кривими: 1) AFC , коли обсяги виробництва зростають; 2) AVC , коли обсяги виробництва зростають; 3) ATC , коли обсяги виробництва зростають; 4) MC , коли обсяги виробництва зростають; 5) у яких точках граничні витрати перетинають криві AVC та ATC ?

Варіант 25

1. Основні типи економічних систем та їх порівняльний аналіз.
2. Дискреційна та недискреційна фіскальна політика.
3. Розв'яжіть задачу:

Функція попиту має вигляд: $Q_d = 200 - 0,5p$, функція пропонування: $Q_s = 2p - 50$. Обчисліть параметри ринкової рівноваги (ціна – грн., обсяг – тис. шт.). Накресліть графічну модель ринкової рівноваги. Накресліть нові графіки попиту та пропонування, які відображали б такі події: 1) потужна реклама даного товару; 2) скорочення доходів споживачів за умови, що товар нормальний; 3) зросте ціна на товар-замінник.

Варіант 26

1. Товарне виробництво, умови його виникнення. Товар та його властивості.
2. Позичковий відсоток та фактори, що впливають на його рівень.
3. Розв'яжіть задачу:

Заповніть таблицю:

Q	FC	VC	TC	MC	AFC	AVC	ATC
0	70	0					
1		36					
2		64					
3		86					
4		111					
5		140					

Побудуйте криві FC , VC і TC на одному графіку: 1) чому графік FC є горизонтальною прямою; 2) чому при збільшенні обсягів виробництва VC зростає; 3) чому крива TC має такий самий нахил, як і крива VC ?

Варіант 27

1. Рівновага попиту та пропозиції. Ціна рівноваги.
2. Система національних рахунків.
3. Розв'яжіть задачу:

Функція попиту на товар задається рівнянням: $Q_d = 4750 - 350p$, функція пропонування: $Q_s = 1600 + 100p$. Побудуйте графіки попиту та пропонування, визначте рівноважні ціну (грн.) та обсяг продажу (шт.). Що відбудеться, якщо на даний товар урядом буде встановлена фіксована ціна 9 грн.?

Варіант 28

1. Заробітна плата та фактори її диференціації. Номінальна та реальна заробітна плата.
2. Бюджетний дефіцит: виникнення, наслідки.
3. Розв'яжіть задачу:

Заповніть таблицю:

Q	FC	VC	TC	MC	AFC	AVC	ATC
0	185	0					
1		225					
2		270					
3		325					
4		390					
5		465					

Побудуйте криві FC , VC і TC на одному графіку: 1) чому графік FC є горизонтальною прямою?; 2) чому при збільшенні обсягів виробництва VC зростає?; 3) чому крива TC має такий самий нахил, як і крива VC ?

Варіант 29

1. Ринок та його функції.
2. Інфляція: вимір, причини, види..
3. Розв'яжіть задачу:

Функція попиту населення на товар задана рівнянням: $Q_d = 8 - p$; функція пропонування товару: $Q_s = 2p - 4$. Обчисліть рівноважні ціну (грн.) і обсяг продажу (тис. шт.). Визначте обсяг продажу і величину незадоволеного попиту, якщо ціна товару буде фіксована на рівні 3 грн. за одиницю. Подайте графічну ілюстрацію.

Варіант 30

1. Економічні витрати: сутність, види.
2. Теорія ефективного попиту Дж. М. Кейнса.
3. Розв'яжіть задачу:

Функція попиту має вигляд: $Q_d = 200 - 0,5p$, функція пропонування: $Q_s = 2p - 50$. Обчисліть параметри ринкової рівноваги (ціна – грн., обсяг – тис. шт.). Накресліть графічну модель ринкової рівноваги. Накресліть нові графіки попиту та пропонування, які відображали б такі події: 1) потужна реклама даного товару; 2) скорочення доходів споживачів за умови, що товар нормальний; 3) зросте ціна на товар-замінник.

Вказівки до виконання контрольної роботи

Відповідно до навчального плану з економічної теорії, студент виконує одну контрольну роботу, яка є допуском до складання іспиту. Головна мета її – перевірка самостійної роботи студентів в процесі навчання, виявлення ступеня засвоєння ними теоретичних положень курсу.

Вимоги до оформлення контрольної роботи:

- **варіант контрольної роботи** визначається за останньою цифрою номера залікової книжки студента. *Наприклад, якщо це цифра «5», то можна обрати один з трьох варіантів контрольної роботи: 5, 15 або 25;*
- **титульний лист** (див. додаток А) обов'язково повинен містити назву кафедри, дисципліни, номер варіанту, тему контрольної роботи, П.І.Б. студента, номер групи та залікової книжки;
- **текст** контрольної роботи виконується рукописним або комп'ютерним способом;
- при вирішенні **завдань** треба, по-перше, переписати текст завдання та дати на нього відповідь; по-друге, кожне нове завдання починати з нової сторінки;
- наприкінці контрольної роботи обов'язково повинен бути **перелік джерел інформації** (див. додаток Б).

Відповіді на кожне теоретичне питання контрольної роботи повинні містити матеріал обсягом до 5–6 сторінок. При розв’язанні задач студент має детально вказувати, яким саме був хід його роздумів, якими формулами він користувався.

ДОДАТОК А. Зразок титульного аркуша

Міністерство освіти і науки України

Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

Кафедра загальної економічної теорії

Контрольна робота

Дисципліна _____

Варіант _____

Тема _____

Перевірив

П.І.Б. _____

вчений ступінь,

звання _____

оцінка, підпис _____

Виконав

П.І.Б. студента _____

навчальна група _____

номер залікової книжки _____

Харків 2010

ДОДАТОК Б. Приклади бібліографічного опису джерел інформації

В.1. Опис джерел інформації складається з елементів, що становлять відомості про нього.

В.1.1. Відомості про книги повинні включати: прізвище (у називному відмінку) і ініціали автора; заголовок книги; призначення книги; найменування установи, що опублікувала книгу; місце видання; видавництво; рік видання; загальний обсяг у сторінках.

Приклади:

1. Бланк И. А. Словарь-справочник финансового менеджера. – К. : Ника-центр, 1998. – 480 с.
2. Корнейчук Б. В. Микроэкономика : тесты и задачи / Б. В. Корнейчук, А. Г. Симкина. – СПб : Питер, 2002.
3. Barr N. The Economics of the Welfare State. – London: Weidenfeld and Nicolson, 1991. – 495 p.
4. Основы экономической теории / С. В. Мочерный и др. – К. : Знание, 2000. – 495 p.
5. Ніколенко Ю. В. Політекономія : підручник / ред. Ю. В. Ніколенко. – К. : ЦУЛ, 2003. – 480 с.

В.1.2. Відомості про частину добутку (наприклад, стаття в збірнику) повинні включати прізвище, ініціали автора та заголовок складової частини. Далі йдуть відомості про добуток: ініціали та прізвище автора; заголовок добутку, у якому поміщена складова частина; місце видання; видавництво; рік видання; сторінки, на яких поміщена складова частина.

Приклади:

1. Коуз Р. Природа фирмы / Р. Коуз // Фирма, рынок и право ; пер. с англ. – М.: Дело, 1993. – С. 33–53.

В.1.3. Відомості про статтю повинні включати: прізвище й ініціали автора; заголовок статті; найменування газети, журналу, збірника; місце видання (для збірників); рік видання; число й місяць (для газет); відомості про серії (якщо вона є); номер, випуск, том (для журналів, збірників); сторінки, на яких поміщена стаття (крім газет обсягом до 6 сторінок).

Приклади:

1. Архиреев С. Деформации конкуренции как фактор инфляции // Бизнес Информ. – 1998. – № 12. – С. 19–23.
2. П'ятаченко Г. Економічна модель потребує наукового забезпечення // Урядовий кур'єр. – 1998. – 3 грудня. – № 231. – С. 13.

ДОДАТОК В. Рекомендована література

1. Башнянин Г. І. Політична економія : в 2-х частинах. Ч. 1. Загальна економічна теорія ; Ч. 2. Спеціальна економічна теорія : підруч. для студ. економічних спец. вищих навч. закладів усіх рівней акредитації / Г.І. Башнянин, П.Ю. Лазур, В.С. Медведєв. – К. : Ніка-Центр, 2000.
2. Білецька Л. В. Економічна теорія: Політекономія. Мікроекономіка. Макроекономіка : навчальний посібник / Л. В. Білецька, О. В. Білецький, В. І. Савич. – К. : Знання, 2005.
3. Бортіс Г. Інституції, поведінка та економічна теорія: внесок до класико-кейнсіанської політичної економії. – К. : Києво-Могилян. акад., 2007.
4. Воробйов Є. М. Економічна теорія : посібник для вищої школи / Є. М. Воробйов, А. А. Гриценко, В. М. Лісовицький, В. М. Соколов. – К. ; Х. : ТОВ "Корвін", 2003.
5. Гальчинський А. С. Економічна теорія : підручник для студ. вищих навч. закл. / А.С. Гальчинський, П.С. Єщенко. – К. : Вища школа, 2007.
6. Дмитриченко Л. І. Політична економія : навч.-метод. посібник за кредитно-модульною системою / Л. І. Дмитриченко, Л. А. Дмитриченко, О. П. Канівець та ін. – Донецьк : Норд-Прес, 2008.
7. Добрынин А. И. Экономическая теория / А. И. Добрынин, Л. С. Тарасевич. – СПб. : Питер, 1994.
8. Довбенко М. В. Сучасна економічна теорія : навч. посіб. – К. : Академія, 2005.
9. Долан Э. Макроекономіка / Э. Долан, Д. Линдсей. – СПб. : Питер, 1994.
10. Економічна теорія. Політекономія / за ред. В.Д. Базилевича. – К. : Знання-Прес, 2001.
11. Крайник О.П. Сучасна економічна теорія : навч. посіб. / О. П. Крайник, К. М. Блішук, Г. С. Третяк. – Львів : ЛРІДУ УАДУ, 2002.
12. Макконнелл К. Экономикс: принципы, проблемы и политика : в 2 т. / К. Макконнелл, С. Брю. – М. : ИНФРА-М, 1992.
13. Мельник Л.Ю. Економічна теорія: політекономічний контекст : навч. посібник для студ. вищих навч. закл. / Л. Ю. Мельник, П. М. Макаренко. – К. : Кондор, 2008.
14. Мельник Л. Ю. Економічна теорія на межі тисячоліть : навч. посібник / Л. Ю. Мельник, П. М. Макаренко, І. Г. Кириленко. – К. : ІАЕ УААН, 2003.

15. Мочерний С. В. Економічна теорія : навч. посіб. – К. : Академія, 2008.
16. Мочерний С. В. Основи економічної теорії : навч. посіб. / С. В. Мочерний, О. А. Устенко. – К. : Знання-Прес, 2009.
17. Основи економічної теорії : підручник. / за ред. А. С. Гальчинського, П. С. Єщенко, Ю. І. Палкіна. – К. : Вища школа, 1995.
18. Основы экономической теории: политэкономический аспект : учебник / ред. Г. Н. Клишко. – К. : Знання, 2001.
19. Політична економія : навч. посіб. / за ред. проф. С. І. Архієреєва, доц. В. С. Духова, доц. Н. Б. Решетняк. – Х. : ТОВ «Прометей», 2006.
20. Політична економія : навч. посібник / за ред. Т. Кривенка. – К. : Вища школа, 2002.
21. Поплавська Ж. Основи економічної теорії / Ж. В. Поплавська, І. О. Тивончук, В. Д. Козяк. – Львів : Нац. ун-т Львів. політехніка, 2006.
22. Предборський В. А. Економічна теорія : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В. А. Предборський, Б. Б. Гарін, В. Д. Кухаренко. – К. : Кондор, 2007.
23. Чухно А. А. Сучасні економічні теорії : підручник / А. А. Чухно, П. І. Юхименко, П. М. Леоненко. – К. : Знання, 2007.
24. Шевченко Л. С. Основи економічної теорії : підручник / Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, С. М. Макуха. – Х., 2008.

ДОДАТОК Г. Питання до заліку

1. Предмет економічної теорії і її функції.
2. Методи економічних досліджень.
3. Економічні категорії й економічні закони.
4. Обмеженість економічних ресурсів і проблема вибору. Крива виробничих можливостей.
5. Основні типи економічних систем, їхній порівняльний аналіз.
6. Економічний зміст відносин власності. Форми власності й необхідність їхньої розмаїтості для ефективного функціонування економічної системи.
7. Поняття товарного виробництва: умови його виникнення. Товар і його властивості.
8. Ринок і його функції.
9. Механізм функціонування ринкової системи. Модель кругообігу продукту, ресурсів та доходів.
10. Основні моделі ринку і їхня характеристика.
11. Інфраструктура ринку.
12. Попит і закон попиту. Фактори попиту.
13. Пропозиція й закон пропозиції. Фактори пропозиції.
14. Еластичність попиту, цінова по доходу. Еластичність пропозиції.
15. Рівновага попиту та пропозиції. Рівноважна ціна й рівноважна кількість.
16. Теорія споживчого поведіння.
17. Підприємство. Основні види підприємств у країнах ринкової економіки.
18. Економічні витрати: поняття, види, розрахунок.
19. Нормальний, бухгалтерський й економічний прибуток.
20. Витрати фірми в короткостроковому періоді. Закон убутної граничної продуктивності.
21. Витрати фірми в довгостроковому періоді й ефект масштабу.
22. Визначення обсягу виробництва фірми, максимізуючої прибуток в умовах зробленої конкуренції в короткостроковому періоді.
23. Конкурентна фірма в довгостроковому періоді: рівновага і його порушення.
24. Визначення ціни й обсягу виробництва в умовах чистої монополії.
25. Заробітна плата як ціна праці. Визначення величини зарплати на конкурентному ринку, ринку монополії, двосторонньої монополії.
26. Підприємницький дохід й економічний прибуток.
27. Позичковий відсоток: поняття, фактори, які впливають на його рівень, значення.
28. Економічна рента: поняття, види. Орендна плата. Ціна землі.
29. Нерівність у розподілі доходів. Крива Лоренца, коефіцієнт Джини, децельний коефіцієнт.

30. Макроекономічні показники (ВНП, ВВП, ЧНП, НД, ЛРД), і їхнє співвідношення.
31. Методи виміру національного продукту (ВВП).
32. Сукупний попит та сукупна пропозиція. Фактори, на них що впливають.
33. Теорія ефективного попиту Кейнса.
34. Споживання, заощадження, інвестиції і їхній взаємозв'язок.
35. Установлення рівноважного обсягу виробництва в класичній моделі.
36. Установлення рівноважного обсягу виробництва в кейнсіанській моделі.
37. Гроші, еволюція, функції. Рівняння Фішера.
38. Компоненти грошової маси. Грошові агрегати. Поняття ліквідності.
39. Попит на гроші.
40. Центральний банк і регулювання пропозиції грошей.
41. Пропозиція грошей. Грошові агрегати.
42. Грошовий ринок. Грошовий мультиплікатор.
43. Банківська система: поняття, елементи, роль в економічних процесах.
44. Операції Національного банку й комерційних банків.
45. Методи грошово-кредитної політики і її інструменти.
46. Сутність і функції фінансів. Державний бюджет.
47. Податки, їхньої функції, види. Проблема оптимального рівня оподаткування.
48. Бюджетний дефіцит і державний борг: причини, слідства, методи усунення. Проблема державного боргу в Україні.
49. Дискреційна й недискреційна фінансова політика.
50. Економічний цикл і його фази. Характеристика фаз циклу.
51. Причини кризових коливань.
52. Середні, малі цикли.
53. "Довгі хвилі" в економіці.
54. Поняття інфляції, її вимір, причини, види.
55. Антиінфляційна політика. Проблема інфляції в Україні.
56. Рівень і безробіття.
57. Причини й форми безробіття. Закон Оукена. Безробіття в Україні.
58. Світове господарство, його еволюція й етапи розвитку.
59. Державна торговельна політика і її інструменти.
60. Диференціація національних економік і ріст взаємозалежності.
61. Міжнародна торгівля, її особливості. Теорія порівняльних переваг.
62. Мобільність факторів виробництва: капіталу, робочої чинності, технологій.
63. Платіжний баланс: значення, структура, взаємозв'язок рахунків. Співвідношення платіжного й торговельного балансу.
64. Світова валютна система і її еволюція.
65. Валютний курс. Фактори, які впливають на валютний курс. Різновиду валютного курсу і їхньої особливості.
66. Проблема інтеграції України у світове господарство.

Навчальне видання

АРХІЄРЕЄВ Сергій Ігоревич
РЕШЕТНЯК Наталя Борисівна
ДВІНСЬКИХ Володимир Миколайович
ДЕМЬОХІНА Олена Олександрівна
КЛИМОВА Світлана Олегівна
МАКСИМЕНКО Яна Анатоліївна
ПОПАДИНЕЦЬ Олена Василівна
РЯБОВА Тетяна Веніаминівна

ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

Навчально-методичний посібник
для студентів технічних спеціальностей заочної форми навчання

За ред. проф. С. І. Архієреєва, доц. Н. Б. Решетняк

Роботу до друку рекомендував М. І. Погорелов

Відповідальний за випуск С. І. Архієреєв

Комп'ютерна верстка О. В. Попадинець

План 2010, поз. 23/

Підп. до друку Формат 60x84 1/16. Папір офісний. Riso-друк.
Гарнітура Таймс. Ум. друк. арк. 3,5. Обл.-вид. арк. 4,4. Наклад 100 прим.
Зам № . Ціна договірна.

Видавничий центр НТУ "ХПІ".

Свідоцтво про державну реєстрацію ДК № 116 від 10.07.2000 р.
61002, Харків, вул. Фрунзе, 21

Друкарня НТУ "ХПІ". 61002, Харків, вул. Фрунзе, 21